

Oma kodu, oma maa sümbolid – talukalmistud Eestis

Tiina Tuulik*

1876. aasta märtsikuus tõdeb Carl Robert Jakobson oma kirjas Johann Kölerile, et ta oma esmasündinud tütre soovis matta Kurgja talu maa peale asutatud perekonna matusepaika. Vaatamata kohaliku pastori vastuseisule tegi kange mees selle teo ka tõeks, mistõttu suur tüli ja rüid tekkis, sest laps maeti pühitsemata mulda.¹

Sissejuhatus

Talu- või perekalmistud moodustavad omapärase ja vähetuntud osa eesti kalmistukultuuris.

Talukalmistut võib defineerida kui erakalmistut, mis on asutatud oma talu maale. Reeglina on tegemist perekonna matusepaigaga, kuid vahel on sinna maetud ka lähikondlasi või sõjas hukkunuid, kuna neid ei olnud võimalik matta nende kodukalmistule.

Talukalmistutest on varem kirjutanud kultuurigeograaf Taavi Pae (2002, 2004), kelle uurimustes on tuginetud surnuaedade paiknemisele ja rajamise põhjustele. Talukalmistute teemaga on tegelenud ka surmakultuuri-uurija Marju Kõivupuu (2015, 2016), kelle käsitlustes on kirjeldatud tuntumaid pere- või talukalmistute rajamise sotsiaalseid põhjuseid ja erakalmistutega seotud perepärimust. Muinsuskaitseja Ilme Mäesalu on seda teemat käsitlenud kui mälestistena kaitse all olevaid matusepaiku. Eesti pärandkultuuri objektide kaardistamise käigus 2005.–2011. aastal kirjeldati ka mitmeid talukalmistuid, mille olemasolu oli teada vaid vähestele. Seni kogutud materjali põhjal on avaldatud mitmeid ülevaatlikke trükiseid ja andmebaase.² Rohkem või vähem on talukalmistute lood talletatud ka meie mälu kirjandusse (nt. Anton Jürgenstein).³

2015. aasta kevadel ja suvel külastasin 30 kunagiste talude juurde kuulunud perekonna matusepaika. Kalmistute valikut tuginesin eelkõige arhitektuuriajaloolase Robert Treufeldti kogutud lähtematerjalile⁴ ning erinevates arhiivides leidunud teemakohastele dokumentidele. Soovisin välitööde jooksul kindlasti tutvuda kõigi muinsuskaitse all oleva üheksa kalmistuga ja mulle teada olevate pärandkultuuri objektide nimekirja arvatud 18 surnuaiaga. Valikust jäid välja mõned talukalmistud, näiteks Kaldakodu talukalmistu Narva-Jõesuus Ida-Viru maakonnas.⁵ Kolube talu kalmistut Paistu külas Viljandimaal ei leidnud ma aga looduses üles.

Mõned talukalmistud on aja jooksul erinevatel põhjustel muutunud üldkasutatavateks, nagu näiteks tänapäevane Tuudi-Sause kalmistu⁶ Läänemaal või siis Patjala kalmistu⁷ Jõgevamaal jt. Sellekohane teave mul kirjutama asudes puudus, mistõttu jäid uuritavate

*Tiina Tuulik (1966) MA, maastikuarhitekt, Eesti Kunstiakadeemia doktorant, tiina.tuulik@artun.ee

¹ Kiri 19. märts 1876. a. – Carl Robert Jakobson: kirjavahetus. 1870–1882, masinakirjakoopia, tõlgitud saksa keelest.

² Riigimetsa Majandamise Keskuse koduleht, Keskkonnaagentuuri Infoleht jt.

³ A. Jürgenstein. Minu mälestused I–II. Eesti Päevaleht & Akadeemia, 2011.

⁴ Käsikirjalised materjalid, vestlused ja ka R. Treufeldti koostatud artiklid: https://et.wikipedia.org/wiki/Kategooria:Eesti_talukalmistud

⁵ Pärandkultuuri objekt „Eegi perekalmistu“ (851:HAT:001).

⁶ Pärandkultuuri objekt „Sause surnuaed“ (411:HAU:002).

⁷ Kultuurimälestis nr. 5826, „Patjala kalmistu“.

objektide nimekirja seda tüüpi kalmistutest vaid Pärnassaare ja Mursi kalmistud, mis mõlemad on kasutusel piirkondliku matusepaigana.

Kokku on Eestis mulle teadaolevalt 34 talukalmistut. Nendele lisaks veel mõned eramaale rajatud surnuaiad, mida ma ei käsitleks talukalmistuna. Üks selline koht asub Tartumaal, kuhu on 1968. aastal kodukoha kaasikusse puhkama sängitatud arstiteadlane Mihkel Kask ja 2012. aastal tema arhitektist poeg Tõnis Kask. Teine asub aga Läänemaal, kus oma maadele rajatud koduparki⁸ on maetud 1942. aastal lahkunud maalikunstnik Ants Laikmaa.

Käesolevas artiklis nimetan kalmistuks paika, kuhu on maetud vähemalt üks inimene. Põhjendan – mitmel juhul võis talu juurde kuuluv matusepaik olla juba rajatud, kuid erinevatel põhjustel ei ole sinna kedagi maetud.

Nimetan käsitletavat surnuaeda talu nime järgi, kuigi mõned kalmistud on tuntud ka rajajate perekonnanimede järgi või siis on matusepaigale antud omanike poolt mõni neile meeldinud nimi.⁹

Järgnevalt analüüsin talukalmistute tekkepõhjuseid ja nende kujunemislugu ajas. Kirjeldan huvitavamate surnuaedade eripäraseid kujundusvõtteid ja uurin nende surnuaedadega seonduvat pärimust.

Ajalugu

Eesti talukalmistute rajamine sai alguse 19. sajandi lõpuveerandil, kui ilmselt baltisakslaste mõisakalmistute eeskujul asutas Eesti ärkamisaja suurkuju C. R. Jakobson omale perekonnakalmistu Kurgjal.¹⁰ Märksa suurema õhinaga asuti selliseid perekondlikke matusepaiku rajama 1930. aastatel. Riigikogus 29. oktoobril 1925. aastal vastu võetud „Matmispaikade seadus“ sätestas perekonnakalmistute asutamise korra. 1926. aasta 31. augustil avaldatud siseministri määrus täpsustab kalmistu rajamiseks loa saamiseks vajalikud tegevused ja dokumendid.¹¹

1941. aastal kuulutati enamik kalmistuid avalikeks matusepaikadeks ja anti kommunaalmajanduse osakondade alluvusse, kuid perekondlikke matusepaiku avalike kalmistutena polnud nimetatud.¹² Nimetatud määruse kuulutas Eesti Vabariigi Valitsus kehtetuks 1993. aastal.

2012. aastal kehtima hakanud kalmistuseadus uute perekondlike matusepaikade rajamist otseselt ei keelanud, kuid juhtis tähelepanu, et maaomaniku vahetumise korral võib tekkida probleeme kalmistu järjepidevuse säilitamisega.¹³

Talukalmistute rajamise põhjused

Talukalmistute rajamise ajendiks on erinevad põhjused:

1. Oma talule kalmistu rajamine oli suuresti uhkuse asi. Baltisakslaste eeskujul rajasid ka mitmed eestlased endale perekonnakalmistud. Kohalikelt aadlikelt üle võetud tavad aitasid tõsta talurahva eneseteadvust.¹⁴ Sel moel sai näidata talu jõukust ja silmapaistvust. Oma maale kalmistu rajamine ja hauaplatside korrashoidmine on reeglina ikkagi kulukam ettevõtmine kui matmisplatsi korrashoidmine ühiskalmistul.

⁸ Kaitsealune park: Ants Laikmaa kodupark, registrikood: KLO1200516.

⁹ Pauna talu kalmistu kannab dokumentides sootuks Kalmunõmme nime, keskaegse külakalmistu järgi.

¹⁰ T. Pae. Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused. Magistritöö. Tartu Ülikooli loodusteaduskond, 2002.

¹¹ Siseministri määrus 31. augustist 1926: „Matusepaikade asutamistingimuste ja tarvitamise, maksude, järelevalve ja korrastamise ning tervishoidlike nõuete, samuti suletud matmispaikade edaspidise kasutamise kohta“.

¹² Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 4. veebruari 1941. a. määrus nr. 150 „Avalike kalmistute allutamise kohta linnade ja maakondade kommunaalmajanduse osakondadele“ (ENSV Teataja 1941, nr. 17, lk. 202)

¹³ B. Itse. Eakas mees soovib rajada erakalmistut. – Maaleht, 24.09.2015

¹⁴ T. Pae. Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused. Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis 105 (2008), lk. 93.

2. Teiseks ja ehk kõige levinumaks põhjenduseks oli talu kaugus lähimast kihelkonnakalmistust. Mitmel puhul on Pärnu-Vändra kandis nimetatud rajamise soovi põhjusena tõsiasja, et kevadel ja sügisel ei pääse teede lagunemise aegu taludest välja.

Tõnis Tõlpt Kummetsa talust Tori vallast märgib 1926. aastal esitatud palves, et Tori avalik matmispaik asub talust 20 km kaugusel. Peremees lisab veel oma avalduses: „Pääle selle asub talu niisuguses kohas, mis kewadel, kui ka sügisel on eraldatud matmispaikadest suure wee ja halbade teedega, nii et matmisi tuleb toimetada parwedega, mille juures suured raskused ja mõni kord koguni õnnetud juhtumised, nagu wette kukkumised, ette tulewad.“¹⁵

3. Mitmel korral on rajamise põhjusena nimetatud ka usulisi põhjusi.

Virumaal elanud Jaan Mäe Paduri talust Porkuni vallast nendib, et talule lähim üldmatmispaik asub 10 km kaugusel Väike-Maarja kiriku juures ja kuulub evangeelsele luteri kirikule. Peremees koos „oma ar vurikka perekonna ja lähemate sugulastega on loobunud kohalise ev-luteri kirikust“,¹⁶ mistõttu on ette tulnud takistusi matuste korraldamisel. Sel põhjusel soovib taluperemees oma soovi kehtivate seadustega kooskõlla viia. Teadaolevalt seda 1929. aastal kirja pandud soovi ellu ei viidud.

4. Riid ja tülid kohalike kirikuga seotud isikutega on talukalmistu rajamise põhjusena mainitud mitmel juhul. Enamasti tugineb selline teave suulisel pärimusel.

Võrumaal Pahtpää külas elanud taluperemees Adam Hammer ei lubanud oma tüdart kiriku „vöörmöldrele“ naiseks, mispeale pettunud peigmees polevat lubanud perekonnale matuselplatsi Räpina surnuaias.¹⁷ Ka Läänemaal asuva Salumetsa talu kalmistu rajamise ajendiks olla olnud peremehe tüli kohaliku kirikuõpetajaga.¹⁸

5. Matmispaiga rajamine oma talu maadel vanadesse kalmetesse kui side ammuste esivanematega ja ka oma maaga.

Läbi aastasadade on samaaegselt kasutuses olnud ka külade ja talude juures asunud kohalikud külakalmistud. Osa nendest külakalmistutest võis kasutusel olla juba enne risti-usu tulekut, mis siis uue usu vastuvõtmisel vastavalt ka pühitseti. Külakalmistute kasutamine oli tõenäoliselt seotud eelkõige kodulähedusega, sest kirikaiad jäid kaugele. Talukalmistute kasutuselevõtmist võib seostada külakalmistute traditsiooniga, mis lõppes üldiselt 18. sajandi algusveerandil, aga kuhu viimased matmised tehti veel 19. sajandi algupoolel.¹⁹

Gustav Mühlbach kirjutab oma kalmistu asutamise palvekirjas 8. juunil 1921. aastal ühe soovina, „et kavatsemisel olev matmise paik juba vanade eestlaste juures surnute matmise kohaks oli olnud, mida maa seest kaevamisega inimeste luude väljatulemine tõendab“.²⁰ Ka Viljandimaal asuva Lohuaru talu kalmistu asutamise palvekirja juures on peremees avaldanud soovi saada maetud vanasse kalmesse.²¹

6. Matmine oma talu maale, sest piirkondlikul kalmistul on matmiseks mittesobiv maapind või pole sealsel matusel paigal enam ruumi.

Otti talu peremees Johannes Amor Pikknurme külast on nentinud: „Ühiskondlik matmispaik asub 12 km eemal ja põhjavesi on niivõrd ligidal, et vaevalt saab 1 m sügavusele kaevata siis hakkab juba vesi sisse tulema, mistõttu ei soovi, et mind ja minu perekonna liikmeid saaks sinna maetud.“²²

¹⁵ RA, ERA.14.1.1199.

¹⁶ RA, ERA.14.1.1524.

¹⁷ M. Kõivupuu. Surnute saared elavate maastikul: talu- ja perekalmistu. – Eesti taluarhitektuur. Püsiv ja muutuv. Eesti Vabaõhumuuseumi toimetised 5., 2016, lk. 159.

¹⁸ Samas, lk. 160.

¹⁹ H. Valk. Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD, Visby, Tartu, 2001; H. Valk, S. Laul. Siksälä kalme, I. Muistis ja ajalugu. Tartu, 2014.

²⁰ RA, ERA.14.1.719.84.

²¹ RA, ERA.14.2.294.7.

²² RA, ERA.40.1.6489.

Sedasama on nimetanud peremees Jaak Tepper Lellepi talust: „[– –] sest Suure-Kõpus on küll kiriku juures surnuaed, mis meist 15 km eemal ja halva maapinnaga [– –].“²³

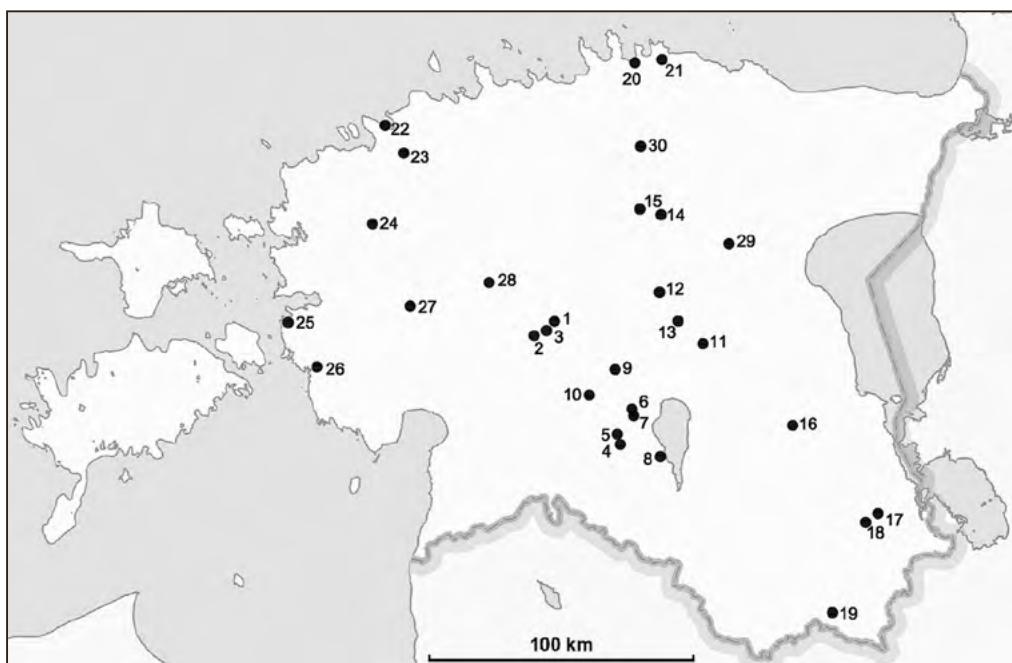
Talukalmistute rajamise peamised põhjused olid M. Kõivupuu²⁴ ja T. Pae²⁵ liigituse järgi: elukoha keerulised loodusolud, soov näidata oma jõukust ja staatust ning tülid kohalike kirikuõpetajatega.

Omalt poolt lisan põhjustena veel matusepaiga asutaja soovi saada maetud vanadesse kalmetesse, et jätkata ammumöödunud aegade kombeid, ja ka koguduse kalmistul sobiva matusekoha puudumise.

Talukalmistute paiknemine

Enamik Eesti alale rajatud mõisakalmistuid asuvad grupiti ja on koondunud Viljandimaale, Loode-Võrumaale, Jõhvi ümbrusesse ning Järva-Jaani piirkonda. Mõisakalmistuid on rohkem piirkondades, kus on olnud jõukamad mõisad ja parem mullaviljakus. Ilmselt on selliste gruppide moodustamise põhjuseks ka naabri eeskuju järgimine.²⁶

Sarnaselt mõisnike matmispaikadega asuvad ka vaadeldud talukalmistud rühmiti Väandra kandis Pärnu jõe ääres, Võrtsjärve läänekaldal, Põltsamaa ja Järva-Jaani ümbruses. Kaks kalmistut asuvad Veriora lähistel ning kaks Võsu kandis. Nii nagu mõisakalmistute puhul, on ka eestlaste perekalmistu olnud tavaliselt ühe kindla talu kasutuses ning harilikult paikneb matusepaik taluhoonetele suhteliselt lähedal.

Joonis. Talukalmistute paiknemine (numeratsioon tekstis).

²³ RA, ERA.40.1.6490.

²⁴ M. Kõivupuu. Surnute saared elavate maastikul: talu- ja perekalmistu, lk. 156, 158.

²⁵ T. Pae. Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused, lk. 93.

²⁶ Samas.

Eesti talukalmistute lood

Kalmistuid tutvustatakse paiknemise järgi Eesti eri piirkondades. Nii on hõlpsam välja tuua kujunemise ja kujundamise erijooni, piirkondlikku omapära ja ajaloolist tausta. Lähestikku asuvad matusepaigad on tihti ühesuguse kujundusega või on surnuaia asukoht maastikul sarnane naabri omale.

Pärnu jõe kaldal

Esimene teadaolev talukalmistu asub Pärnumaal Väandra lähisel Kurgjal. Selle Pärnu jõe paremal kaldal Kurgja-Linnutaja talu maadel asuva perekonna-matusepaiga rajas 1875. aastal Carl Robert Jakobson.

1. Kurgja talu kalmistu²⁷ asutamise põhjuseid võib olla mitu. Üks neist on kindlasti elukoha kaugus lähimast surnuaiast ja kevad-sügisel perioodil teede lagunemisest tingitud keerulised liiklusolud. Jakobson oli kangekaelne ja uhke mees, kes tahtis talu pidada moodsal moel. Mõisate juurde rajatud kaunilt kujundatud eramatmispaigad olid talle tõenäoliselt jälgendamisväärne eeskuju. Jakobsoni abikaasa Julie Jakobson meenutab aastaid hiljem, et pärast esimese lapse surma olid nad väga kurvad ja soovisid lapse matta oma kodu lähedale.²⁸ Nii lihtsalt see siiski ei läinud. Lapse mattis Jakobson küll enda valitud paika, kuid erakalmistu asutamise luba saadi sillakohtult alles pool aastat hiljem. Kuna lahkunu maeti pühitsemata mulda, tõusis suur tüli, mille lahendusena pühitses Väandra kirikuõpetaja Ernst Sokolovski surnuaia tagantjärele.

1876. aasta detsembris toimus perekonnakalmistul juba teine matus – maeti Jakobsonide esimesel elupäeval surnud kaksikud lapsed. Matusekõne pidas pereisa, öeldes sealhulgas: „Mis tähendab üks kange usk, kui südames ligimese armastust ei ole! Ei, jäägu sellepärast need pimeduse preestrid ka minu majast eemale, minu ja nende vaimu vahel on niisama suur vahe nagu tule ja vee vahel.“²⁹ Suurmehe vaen kirikutegelastega jäi püsima tema surmani.

1882. aastaks oli Carl Robert Jakobsonist saanud eesti rahvusliku liikumise juhtkujusid: ta oli valitud Eesti Kirjameeste Seltsi juhiks, tegutses aktiivselt põllumeeste seltsides ja samal ajal toimetas Viljandis ajalehte Sakala. Tegus suurmees haigestus kopsupõletikku ja suri 7. märtsil (uue kalendri järgi 19. märtsil) 1882. aastal oma kodutalus.

Carl Robert Jakobsoni eakas lesk Julie Jakobson meenutab, et alguses ei tahetud pastorit matma kutsudagi,³⁰ kuid siis otsustati kiiresti Andreas Kurrikoffi kasuks.³¹ Teade Carl Robert Jakobsoni surmast levis kiiresti. Vaatamata lagunenu teedele ja nigelatele ilmaoludele tuli 15. märtsil 1882 toimunud matusele suur hulk ärasaatjaid. Pool päeva peeti haua leinakõnesid ja haud kaeti kõrge pärgadekuhuga. Mitmes paigas Eestimaal helistati sel päeval kirikukelli ja peeti leinakoosolekuid.³²

Uuesti tuldi kalmistul kokku Jakobsoni sünnipäeval, 14. juulil, kui ilm kenam ja teed lahti olid. Laevandusseltsi „Linda“ liikmed asetasi tema hauale mälestuskivi. Toosama kivi on nüüd müüritud piirdeaia sisse.

Kokkutulnud rahvas vedas Pärnu jõest suure maakivi, mis pidi pandama Jakobsoni hauakabeli alusmüüri sisse.³³ Kabelit sellele kalmistule ei rajatud, kuid kivi seisab matusepaiga nurgas siiaamaani.

²⁷ Kultuurimälestis nr. 8353 „Kurgja talu kalmistu“.

²⁸ A. Mikk (koost.). C. R. Jakobson Kurgjal: kaasaegsete mälestusi. Mälestis Kurgjalt. C. R. Jakobsoni Talumuuseum Kurgja-Linnutaja, 1965, lk. 15.

²⁹ A. Mikk (koost.). C. R. Jakobson Kurgjal: kaasaegsete mälestusi, lk. 122.

³⁰ A. Mikk. Jakobson on surnud! Mälestis Kurgjalt. C. R. Jakobsoni Talumuuseum Kurgja-Linnutaja, 1965, lk. 65.

³¹ Samas, lk. 66.

³² C. R. Jakobsoni elulugu. Tartus, 1883, lk. 41.

³³ A. Jürgenstein. C. R. Jakobsoni elu ja töö. Tartus, 1925, lk. 105–106.

Postkaart. C. R. Jakobsoni haud, vaade edelast. C. R. Jakobsoni Talumuuseum, CRJM F TR I 106 F 59

Arvata võib, et Jakobsoni soovil rajatud kalmistu metsa sees kippus ajapikku loodusega ühte sulama. Eesti Vabariigi majanduslike olude edenedes kaaluti uuesti varem lubatud kabeli rajamist, kuid ajad ja moed olid muutunud, mistõttu otsustati skulpturaalse monumendi ja seda ümbritseva kivist piirdeaia kasuks. Tagasihoidlikust matusepaigast sooviti kujundada omamoodi rahvuslik pühapaik.

Üleriigilise korjanduse tulemusena valmis Kurgja talukalmistu uus kujundus ja Jakobsoni monument. Lahenduse kavandas Jaan Koort, monument valmis aga Ferdi Sannamehe käe all.

Mälestussammas avati pidulikult 14. augustil 1927. Selle puhul korraldati suurejooneline riiklik etendus, kus lisaks korrastustööde organiseerijatele võtsid sõna Konstantin Päts, Jaan Tõnisson ja Mihkel Martna. Hauasamba avas riigivanem Jaan Teemant.

Oma eluajal oli Carl Robert Jakobson end avalikult kirikuvastaseks kuulutanud, ühtki preestrit ta oma majas näha ei tahtnud ega ühtki risti oma kalmistule.³⁴ Hauasamba avamise puhul toimus ka pidulik oikumeeniline jumalateenistus, kus matusepaika õnnistasid nii luterlik piiskop J. Kukk kui ka õigeusu metropoliit Aleksander.

C. R. Jakobsoni perekonnakalmistu asub Kurgja tee ääres Pärnu jõe paremal kaldal kõrgete kuuskede varjus. Matmispaika ümbritseb lõhutud maakividest müür, mille ladus kohalik mees Tõnis Tamm Tallinna ehitusmeistrite plaani järgi.³⁵ Dekoratiivvaasidega kaunistatud kandiliste väravapostide vahel on sepisväravad. Suurmehe büst on valmistatud mustast graniidist, selle ees maapinnal on suur hallist graniidist hauaplaat. Lisaks C. R. Jakobsoni hauatähisele on matusealal veel seitse sarnast maapinnale paigutatud hauaplaati ja üks graniidist hauakivi.

Nüüdseks on kalmistule maetud 13 inimest.³⁶ Viimane matus toimus 1957. aastal, kui meie seast lahkus Jakobsoni tütar Ida Jakobson.

³⁴ A. Mikk. Jakobson on surnud! Mälestis Kurgjalt. C. R. Jakobsoni Talumuuseum Kurgja-Linnutaja, 1965, lk. 104.

³⁵ K. Kontus. Mälestused. Käsikiri Kurgja talumuuseumis.

³⁶ M. Kõivupuu. Eestlase eluring. Tallinn, 2015, lk. 252.

C. R. Jakobsoni hauasamba avamine. Metropoliit Aleksander hauasammast õnnistamas. 14.08.1927.
Foto: C. R. Jakobsoni Talumuuseum, CRJM 563 F560

Carl Robert Jakobsoni matus oli suurejooneline ja tema sünniaastapäeva tähistamine rohkearvuline, mistõttu sarnase erakalmistu rajamise mõte võis nii mõnelegi taluomanikule saada eeskujuks.

Arvata võib, et Kurgja talu kalmistu on olnud eeskujuks kahe Pärnu jõe kõrgel lõunakaldal asuva matusepaiga rajamisel, seda nii kohalike olude kui ka vaimsuse mõttes. Tagassaare külas asuvaid Ülejõe ja Hauamäe talu surnuaedu on ajaloolane Eduard Rajari kirjeldanud kui ajastu erandlikku talukalmistu näidet.³⁷

2. Ülejõe talu kalmistu asub Pärnu jõe ja Kurgja-Suurejõe maantee vahelises metsatukas, Kurgjalt vaid kümne kilomeetri kaugusel ülesvoolu. Surnuaed rajati tõenäoliselt 1891. aastal, sest sellise aastaarvuga kivisamm asub keset matuseala. Perekond Nuudile kuuluva kalmistu läänekülje kõrgelt kaldalt avaneb vaade Pärnu jõele. Viimane matus sellele püsivalt hooldatud kalmistule toimus 1999. aastal, kui kõrges eas lahkus Astrid Türk.

3. Ülejõe kalmistust vaid neli kilomeetrit ülesvoolu asub Hauamäe talu kalmistu, mille asutas oma talu maale peremees Hans Paulus.³⁸ Matusepaiga rajamine kestis talutöö kõrval kolm aastat ja selle õnnistas sisse 1904. aastal kirikuõpetaja Hirschelmann. Kolmkümnend aastat pärast rajamist seisis surnuaed ilma ühegi hauata.³⁹ Maanteelt viib matusekünkale jalgrada, mille ääres on tähiskivi tekstiga: Hauamäe talu perekalmistu.

Esimene matus toimus 1934. aastal, viie aasta pärast sängitati puhkama surnuaia asutaja.⁴⁰ Kalmistule on maetud vähemalt 16 inimest, viimane matus toimus 2014. aastal, kui lahkus kõrges vanuses Helmi Rõuk. Hauamäe talust on pärit metropoliit Aleksander, kodanikunimega Aleksander Paulus, kes oli Eesti õigeusu vaimulik. Aastatel 1920–1923 oli ta Tallinna ja Eesti peapiiskop, alates 1923. aastast Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. 1944.

³⁷ Kultuurimälestis nr. 28752 „Hauamäe talu kalmistu“ ja Kultuurimälestis nr. 28751 „Ülejõe talu kalmistu“.

³⁸ Pärändkultuuri objekt „Hauamäe perekalmistu“ (930:HAU:001).

³⁹ K. Kontus. Mälestused. Käsikiri Kurgja talumuuseumis.

⁴⁰ Samas.

aastal emigreerus ta Saksamaale ja 1947. aastal siirdus Rootsi, jätkates seal EAÕK tegevust eksiilkiriku juhina kuni oma surmani 1953. aastal. Metropoliit Aleksander Paulus on maetud Stockholmi Metsakalmistule.⁴¹ Väidetavalt oli ta oma eluajal avaldanud soovi saada ümber maetud kodumaale.

Viljandimaa

Võrtsjärve lääneküljel asuvad ligistikku viis talukalmistut: kaks Paistu ja kaks Uusna lähistel ning üks Tärvastu vallas järve kaldal. Paistu lähistel asub veel ka Kolube talu kalmistu, kuid kääeolevas kirjatöös ma seda surnuaeda ei käsitle.

4. Ajaloolises Paistu kihelkonnas asub Lohuaru talu kalmistu.⁴² Perekonna matusepaiga soovis oma talu maadel asuval Haudemäe kingule rajada talu peremees ja kooliõpetaja Andres Pertma (Pärtma). Haudemäe künkal usuti asuvat muistne kalm, selle soovis taluperemees kasutusele võtta matusepaigana ehk nagu ta ise oma palvekirjas siseministeeriumile kirjutas: „Soovin heita viimasele unele oma esivanemate kõrvale.“⁴³ Loa oma surnuaia rajamiseks sai Pertma 1936. aasta novembris.⁴⁴

Segametsas asuval lagendikul, ringikujulise künka tipus on 1946. aastal siitilmast lahkunud peremehe ja mõni aasta hiljem surnud lapselapse matusepaik. 2000. aastal sängitati kalmistule Jaan Simso.

5. Lohuaru kalmistuga sarnane on nii asukohta kui ka kujunduse lihtsuse poolest teine Paistu kihelkonnas asuv pere matmispaik – Oolepu talu kalmistu.⁴⁵ Kahe matusepaiga vahe-
maa on linnulennult vaid kolm kilomeetrit.

11. novembril 1935 on Jaan Jaani poeg Ritson esitanud siseministeeriumile palve asutada perekonna matmispaik. Asjaajamise kiirendamiseks on lisatud dokumendi lõppu: „...et minu õde kaunis haiglane on siis palun luba minule võimalikult ruttu välja anda.“⁴⁶ Surnuaia asutamise luba on Oolepu talu peremehele väljastatud 5. märtsil 1936.⁴⁷

Oolepu talu kalmistu asub Polli mägedes Ristimäe otsas. Matusepaiga kõrvalt viib tänasel päeval mööda spordikeskuse jooksurada, mistõttu on rahula minetanud oma sakraalsuse.

Perekondliku matusepaiga värske väljanägemisega hauaplaadile on kirja pandud neli nime, peremees Jaan Ritsoni surmadaatumi alla on märgitud: „1950 surn. Siberis.“

6. Everti talu kalmistu⁴⁸ surnuaed asub Viljandimaal Saareküläs. Everti talu rajati 1702. aastal mõisa maadele ja 1867. aastal ostis Johan Evert talu päriks.⁴⁹ 1934. aasta 7. novembril on Herman Evert esitanud palve „asutada perekonna matmispaik Viljandimaa Uusna valla Everti nr. 5 talu maa-alale – selle talu põliste pidajate, Evertite suguvõsa ja nende sugulaste jaoks“.⁵⁰ Selleks kohustas teda vend Märt Everti testament 4. novembrist 1934, kus Herman oli määratud venna pärijaks.⁵¹

Kalmistu rajamise põhjusena on palve esitaja toonud ära neli punkti:

„1) Evertite senine matmisplats Viljandi maakoguduse surnuaial on viimseni ära tarvitatud ja ei ole ühtki võimalust selle laiendamiseks, mispärast 2) uue matmisplatsi leidmine kõige lähemas tulevikus on paratamatu, 3) suguvõsa elusolevate liikmete arv on praegu, kaasa

⁴¹ Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Vaimulike andmebaas.

⁴² Pärandkultuuri objekt „Lohuaru talu kalmistu“ (570:HAU:003).

⁴³ RA, ERA.14.2.294.7.

⁴⁴ RA, ERA.14.2.294.8.

⁴⁵ Pärandkultuuri objekt „Oolepu talu surnuaed Ristimäel“ (570:HAU:002).

⁴⁶ RA, ERA.14.2.219.143.

⁴⁷ RA, ERA.14.2.219.146.

⁴⁸ Pärandkultuuri objekt „Everti perekonnakalmistu“ (892:HAT:002).

⁴⁹ J. E. Kukk. Noored korrastavad Everti talu kalmistut. – Sakala, 29.06.2001.

⁵⁰ RA, ERA.40.1.64490.

⁵¹ Evertite perekonna kalmistu kodukord.

arvamata kaugemaid sugulasi, 30, mis õigustab iseseisva matusepaiga asutamist ka kaugema tuleviku vajaduste jaoks, ja 4) oleks koht oma kodutalu vaikel metsaga kaetud väljakul selleks kõige kohasem.“⁵² Avalduse lõpus on H. Evert kirjutanud, et koht sellise matusepaiga rajamiseks oli reserveeritud juba „vene ajal ja selleks kirikult (õp. J. Lattikult) luba saadud“.⁵³

Juba järgmisel päeval oli matusepaiga asutamiseks luba käes, et sängitada viimsele unele 5. novembril surnud taluperemees Märtn Evert.⁵⁴ Tema oli ka esimene lahkunu, kes kalmistule maeti. Varem surnud sugulased on sinna hiljem ümber maetud.

Oma talu matuseaia mõtte oli kooliõpetaja ja talupidaja Märtn Evert saanud Kurgjal Carl Robert Jakobsoni kalmistut külastades.⁵⁵

Surnuaeda ümbritseva kraavi äärde on istutatud tiheda sammuga elupuud, mis moodustavad igihalja piirdeaia. Matusepaiga keskel kasvab vana jändrik kask, mille võra varjus asub üksik metallrist. Enamik hauatähiseid paikneb surnuaia põhja- ja idaküljel. Hauaplatsid on ebatüüpiliselt põhja-lõunasuunalised, nii on hauakivide tekstid vastu lõunat. Sarnaselt kujundatud lõhestatud maakividele on lisaks lahkunu nimele kirjas ka tema amet ja lühike iseloomustus. Näiteks on kooliõpetaja Märtn Everti hauakivil nimele lisatud: „karsklane ja kasvataja, selle rahupaiga rajaja“. Kadri Aidas-Everti kivil seisab ametina uhkelt: „Perenaine, kaheksa lapse armas ema, viieteistkümne vanaema“.

Everti talu kalmistu 2015. aasta kevadel. Autori foto

Surnuaia kagunurgas, valgeks värvitud sepisaia sees on üks punasest graniidist mälestuskivi, mis on paigaldatud Eesti Looduskaitse Seltsi poolt 1968. aastal loodusuurija ja pedagoogi Juhan Aidase mälestuseks. Kokku on kalmistule sängitatud rohkem kui 40 inimese põrmud.⁵⁶

Everti talukalmistu kasutamiseks on Herman Evert koostanud 1977. aastal „Everti perekonnakalmistu kodukorra“. Autori sõnul on tegemist juhendiga, mis on vabatahtlikuks täit-

⁵² RA, ERA.40.1.64490.

⁵³ Samas.

⁵⁴ Märtn Evert sängitati maamulda. – Sakala, 12.11.1934, nr. 131.

⁵⁵ J. E. Kukk. Noored korrastavad Everti talu kalmistut. – Sakala, 29.06.2001.

⁵⁶ S. Oll. Sängita mind mu oma kalmistule! – Maaleht, 19.05.2011, lk. 14–15.

miseks ja mille eesmärk on „kujundada kalmistu kohaks, kuhu on meeldiv tulla mitte ainult sugulastel vaid ka võõrastel, kes tunnevad huvi eesti kalmistukultuuri vastu“.⁵⁷ Dokumendis on kirja pandud, kellel on õigus saada maetud sellele kalmistule, kuhu matuseala piirkonda lahkunu sängitatakse, millised on sobivad hauakivid ja neil jäädvustatavad tekstid.

Viimased matused olid toimunud 2008. aastal.

7. Everti talu surnuaiast vaid poolteise kilomeetri kaugusel Vasara külas asub 1913. aastal asutatud Paju talu kalmistu.⁵⁸ Surnuaed asub Viljandi-Mustla tee ääres Ärna jõe kõrgel põhjakaldal, kust avanevad kaunid vaated ümbritsevale avatud maastikule.

Matmispaiga asutamise asju hakkas talu peremees Jaan Pajor (Paio) ajama juba 1911. aastal.⁵⁹ 2010. aastal toimunud pärandkultuuri objektide kirjeldamisel on kindlaks tehtud vähemalt 30 hauakohta. Säilinud oli viis hauaplaati ja puidust rist.⁶⁰ Viis aastat hiljem on hauatähistest alles kolm plaati ja üks puurist, mis toetatud elupuuheki najale.

Matusealale on istutatud kased ja kuused, põhjaküljes kasvav kõrge lehtpõõsahekk hoiab eemal teetolmu. Haljastust on noorendatud kalmistu piirdele elupuuheki rajamisega.

Viimane matus toimus 1997. aastal, kui sängitati maamulda surnuaia asutaja lapselaps Aino Piir.

8. Simmi talu kalmistu⁶¹ asub Kivilõpe külas Viljandimaal.

Võrtsjärve kaldal asuvas Simmi talus on sündinud kaks väljapaistvat eesti kultuuritegelast: näitleja ja lavastaja Ants Simm (1877–1946) ning helilooja, koorijuht ja dirigent Juhan Simm (1885–1959). Taluhoonetest umbes 250 meetri kaugusel asuval perealmistule on maetud vanem vend Ants, vend Juhan puhkab Tartus Raadi kalmistul.

Männikusse on paigutatud kolm mälestuskivi, üks toekas hauaplaat ja madal, kirjust graniidist tahatud Ants Simmi hauamonument. Skulptor L. Palmi loodud hauamonument paigutati teatrimehe hauale 1977. aastal.⁶²

Viimane matus toimus 2013. aastal, kui isa Antsu kõrvale sängitati puhkama tema tütar Anneliis Simm.

9. Viljandist umbes 15 kilomeetrit põhja pool, Suure-Jaani lähistel endises Önniste, praeguses Tääksi külas asub Mäeotsa talu kalmistu.⁶³

Talu ligidal olla rahvapärimuse järgi kasvanud muistsete eestlaste hiis.⁶⁴ Tolleaegsed hiiepärnad ja -jalakad on tänaseks kadunud, kuid nende asemel kasvavad uued puud. Hiimetsale lisaks on seal kaks paari tuhande aastast kultusekivi, ohvriallikas ja ohverdamise koht ning kivikalme.⁶⁵

Kalmistut hakati rajama Mäeotsa talu maadele 1932. aastal, kuid ametlik luba saadi alles 26. märtsil 1935.⁶⁶ Surnuaia asutaja, Mäeotsa talu peremees Peet Juhani poeg Sepp oli järjekindel oma soovi täitumise poole pürgija, iga äraütlemise peale esitas ta uue palve, lükates ümber keeldumises esitatud põhjendusi. Perekonna matusepaiga rajamise soovi on taluomanik põhjendanud kaugusega kogukonnakalmistust ja halbade teedega suurvete ajal. Rahvasuu aga räägib tulist Suure-Jaani kirikuõpetajaga segaste rahaasjade pärast.

Matusepaik asub kuusikusse peidetud mäenõlval, kus metsalagendikul paiknevad kalmud kahes reas. Hauaplaadid on algupärased – neid ei ole hiljem uuendatud, osa tekste on aeg

⁵⁷ Evertite perekonna kalmistu kodukord.

⁵⁸ Pärandkultuuri objekt „Paju perekonnakalmistu“ (892:HAT:003).

⁵⁹ RA, EAA.1290.1.133.

⁶⁰ Pärandkultuuri objekt „Paju perekonnakalmistu“ (892:HAT:003).

⁶¹ Kultuurimälestis nr. 8449 „Simmi talu kalmistu“.

⁶² M. Mäemets. Ümber Võrtsjärve. Tartu, 2001, lk. 108.

⁶³ Pärandkultuuri objekt „Kalmistu“ (758:HAU:002).

⁶⁴ Arheoloogiamälestis nr. 13262. Ohverdamiskoht „Hiie koht“, „Püha hiis“.

⁶⁵ Tääksi küla arengukava aastateks 2006–2015 (käsikiri).

⁶⁶ RA, ERA 40.1.6490.185.

loetamatuks lihvinud. Viimane matus toimus 2006. aasta kevadel, kui puhkama sängitati kõrge vanuseni elanud Elfriede-Pauline Tammemäe.

10. Lellepi talu kalmistu⁶⁷ asub Viljandimaal Metsakülas. Keset põlde asuvale liivaseljakule rajatud matusepaigani juhatab tammeallee. Neljakandilise kalmistu maakivist aia äärde ja haudade vahele on istutatud lehtpuid, haudade juurde ka ilu pärast elupuid.

Värava moodustavad kaks ümarat halli maakivi, ühele neist on valge värviga vaba käega kirjutatud asutamise aasta: „1934“. Loa kalmistu asutamiseks sai Lellepi talu peremees Jaak Tepper 1934. aasta novembris. Perekonna matusepaiga rajamise põhjusena on nimetatud, et Suure-Kõpu kiriku juures olev surnuaed asub nende talust liiga kaugel ja seal puuduvad matusepaigad. Ka maapind olla seal halb, samas kui oma talukohas olevat just sobiv paik olemas.⁶⁸ Matusepaiga õnnistas sisse Suure-Kõpu õpetaja A. Palkai, mängis ka pasunakoor.⁶⁹ Vaid poolteist kuud hiljem sängitati eakas peremees oma surnuaiale. Jaak ja Anu Tepperi hauatähisteks on kaks lihtsat risti lameda ümmarguse maakivi kõrval. Kivile on vaba käega täksitud maetute nimed ja eluaastad. Kalmistul on veel kaks lihtsat nimeta puuristi, kaks nimeta sepiristi, kaks valget hauaplaati ja üksik must hauaplaat, mis tähistab 2011. aastal lahkunud Aime Tepperi hauda.

Matuseala kagunurgas on Teises maailmasõjas langenud Nõukogude sõjameeste mälestusmärk, millel aga puudub tekstitahvel.

Jõgevamaa

11. Jõgevamaal Pikknurme külas asub Otti talu kalmistu. Oma surnuaia rajamiseks sai Otti talu peremees Johannes Amor loa 1933. aastal⁷⁰ ning kolm aastat hiljem sängitati ta sinna ka puhkama. Korduvatele äraütlemistele vastas mees uue ja põhjalikuma palvega.⁷¹ Perekonna matusepaigale on lisaks Johannes ja Anna Amori järeltulijatele maetud ka Johannese õemes Karl Reits⁷² ning Teise maailmasõja ajal ka mõned külainimesed.⁷³

Karl Reits oli jumalasõna kuulutaja, keda on nimetatud ka prohvetiks, sest väidetavalt oskas ta ennustada saabuvaid sündmusi.⁷⁴ 1941. aasta suvel oli Karl Reits sugulasi külastades teel Siimusti külla, kus ta tapeti metsavendadele korraldatud haarangu käigus.⁷⁵ Et rinne lähenes, maeti Karl Reits tapmiskohta. Kuulutaja ümbermatmine Otti talu erakalmistule toimus 1942. aasta 1. mail.⁷⁶

Kalmistut piirab vabakujuline kuusehekk, hauakohtade juurde on istutatud kuuski, kaski ja nüüdseks kõrgeks kasvanud elupuid. Surnuaeda ümbritseb osaliselt hävinenud maakivist piirdeaed.

Hauatähisteks on uued puidust valged huaristid, mille jalamil on mõnel haul säilitatud ka hauakivi või plaat lahkunu nime ja eludaatumitega. Puidust ristid valmistas lahkunutele kalmistu asutaja järeltulija Meelis Amur.⁷⁷ Hauatähistele märgitud kirjade järgi toimus viimane matus 1998. aastal, siis sängitati puhkama Kaupo Amor. Perekondliku puhkepaiga haudadel on lilled ja isiklikel tähtpäevadel põlevad küünlad.

⁶⁷ Pärandkultuuri objekt „Tepre talu kalmistu“ (758:HAU:003).

⁶⁸ RA, ERA.40.1.6490.

⁶⁹ Sakala, 12.12.1934, nr. 144, lk. 6.

⁷⁰ RA, ERA.40.1.6489.24.

⁷¹ ERA. 40.1.6487, leht 34 ja ERA.40.1.6488, leht 96.

⁷² K. Luhamets. Kahe piiskopisaua sünnilugu. – Eesti Kirik, 09.07.2015. <http://www.eestikirik.ee/kahe-piiskopisaua-sunnilugu/>

⁷³ Intervjuu kalmistu hooldaja Meelis Amuriga, 22.02.2016.

⁷⁴ Rännak prohveti hauale. – Eesti Kirik, 24.08.2011, <http://www.eestikirik.ee/rannak-prohveti-hauale/>

⁷⁵ H. Rebane. Väikekalmistutest Süda-Eestis. Linnade haljastud ja nende kaitse. Tartu, Tallinn, 2001, lk. 107.

⁷⁶ Rännak prohveti hauale. – Eesti Kirik, 24.08.2011, <http://www.eestikirik.ee/rannak-prohveti-hauale/>

⁷⁷ Intervjuu kalmistu hooldaja Meelis Amuriga, 22.02.2016.

Järvamaa

Põltsamaa lähistel asub kaks talukalmistut, millest üks, Pärnassaare kalmistu on nüüd kasutusel avaliku matusepaigana.

12. Pärnassaare kalmistu asub Järvamaal Rutikvere külas. Selle surnuaia asutas Pärnassaare talu peremees Hendrik Limberg perekondliku matusepaigana mõni aasta enne oma surma 1888. aastal.⁷⁸ Asutaja maetigi vastvalminud kalmistule esimesena.

Oma suguvõsa kalmistu asutamise mõtte sai taluperemees arvatavasti Rutikvere mõisniku Alexander von Pistohlkorsi 1872. aastal rajatud mõisakalmistust.⁷⁹ Linnulennult on nende kahe matusepaiga vahemaa vaid 5 km. Limbergi perekonna mehed olevat olnud kange iseloomuga uhked mehed, mistõttu oma matusepaiga rajamine sobis hästi nende mõttemaailmaga. Väidetavalt sõitnud kord Pärnassaare peremees suvisel ajal saaniga Põltsamaale, nii et tulesädemed löönud saani jalaste alt välja.⁸⁰ Teine rajamise põhjus oli tõenäoliselt kaugus kihelkonnakalmistust Põltsamaale.

Algselt rajatud perekonna matusepaik on praegusel avalikul kalmistul selgelt eristuv. Kivipostidega metallväravast viib lehtpuuallee maakivimüüri ümbritsetud matusealale. Allee lõpus asuvad kaks metallpiiretega ümbritsetud perekonna matusepaika, lõuna pool Limbergidele ja põhjakaares Nõmmiksaartele. Hauaplatse tähistavad seal metallristid.

Pärnassaare kalmistul asunud kunagi ka vana kabel, kuid märgid sellest hoonest puuduvad.⁸¹

1990. aastal ehitati lihtne kabel, värava juures asub infotahvel, hooldustööde hõlbustamiseks on rajatud kaev ja tööriistakuur.

Kui 1925. aasta paiku oli surnuaiale maetud vaid seitse inimest,⁸² siis nüüdseks on seal viimase puhkepaiga leidnud umbes 300 lahkunut.

Pärnassaare kalmistule on pühendatud 1964. aastal kirjutatud luuletus „Koduküla kalmistul“. Selle autor on pikka aega surnuaia hooldajana töötanud külalaulik Hele-Mall Mõttus. Luuletus on kõigile huvitatutele lugemiseks kinnitatud kalmistu infotahvlile.

Pärast 1940. aastat on Pärnassaare surnuaed, sarnaselt Kütimäe kalmistuga kasutuses avaliku matusepaigana.

13. Üks kaunimaid perekonna matusepaiku on minu arvates Sulustvere külas keset põlde asuv Maandi talu (ka Maantee talu) kalmistu. Talu peremees Mart Vatter oli avaldanud soovi saada maetud oma talu maa peale. Kohe pärast isa surma esitas pere keskmine poeg Karl Vatter 1922. aasta 4. märtsil sellekohase palve ja kahe päeva pärast väljastati talle ka kalmistu asutamise luba.⁸³ Matusepaika õnnistas sama aasta juulis Tartu Peetri koguduse õpetaja Arnold Laur.⁸⁴

Vana Maandi elumaja asemele rajatud kalmistu on ringikujulise põhiplaaniga. Maanteelt surnuaiale viis algselt kivitee, mis oli piiratud kraavide ja vahtraalleega.⁸⁵ Hilisemate maapärastustöödega on kalmistu külje all loogelnud Sulustvere ojast saanud sirge kuivenduskraav ja juurdepääsutee on üles küntud.

Ajastutruult kujundatud surnuaiale pääseb betoonpostidel raudväravast. Matuseid tähistavad maapinnale paigutatud nimetud betoonplaadid. Hiljem on lisatud tumedast poleeritud graniidist tähisplaat, millel on rist ja tekst „Mart Vatteri perekond“.

⁷⁸ K. Waldmann. Põltsamaa kihelkonna minewikust ja mälestusmärkest. Tartu, 1926, lk. 34.

⁷⁹ Hiljem tuntud Kütimäe kalmistuna.

⁸⁰ R. Mülts. Pärnassaare kalmistu. Kodu-uurimustöö. Käsikiri. Koigi, 2007, lk. 6.

⁸¹ Pärastkultuuri objekt „Pärnassaare surnuaed“ (325:KAV:001).

⁸² K. Waldmann. Põltsamaa kihelkonna minewikust ja mälestusmärkest. Tartu, 1926, lk. 35.

⁸³ RA, ERA.14.1.55.38.

⁸⁴ K. Waldmann. Põltsamaa kihelkonna minewikust ja mälestusmärkest, lk. 36.

⁸⁵ Samas.

Kalmistu väravapuudeks on kaks suurt kuuske, kaks kuuske kasvavad sümmeetriliselt matuseala külgedel ja üks uhke puu on istutatud sissepääsu vastasküljele. Surnuaia perimeetril sirguvad tammed. Väravast sissepoole on istutatud ebajasmaini põõsad.⁸⁶

14. Teine ringikujulise põhiplaaniga matusepaik asub Järvamaal Karinu külas keset põlumaad, kandes talu järgi nime Kullamäe talu kalmistu.⁸⁷

15. juulil 1929 on Järva-Jaani Täienduskooli juhataja ja Kullamäe talu peremehe Mihkel Väli lesk Helene Väli esitanud siseministeeriumile palve „oma surnud abikaasa soovil lubada asutada perekonna kalmistut“. Valitud matusepaik vastas kõigile seaduses esitatud nõuetele ja puuduvad dokumendid lubas lesk esitada kolme nädala jooksul. Kahe päeva pärast sai Helene Väli loa asutada perekonna kalmistu ning abikaasa maeti oma talu maale.⁸⁸

Säilinud plaanide järgi viis talust kodukalmistuni tee, mis on tänaseks üles haritud. Surnuaia perimeetritele on istutatud kuused ja lehtpuud, mille all kasvavad ilupõõsad. Väravapuudest on nüüdseks järel vaid kännud. Värava kohta märgivad kaks veidi viltu vajunud urnidega postamenti, kolmanda, urnita postamenti jalamil on tänapäevasem tumedast graaniidist mälestuskivi.

Kodukalmistu rajamise põhjusena on nimetatud Mihkel Väli tüli Järva-Jaani koguduse õpetaja A. Rosensteiniga, mistõttu olevat ta soovinud rajada perekonnakalmistu oma talu maale.⁸⁹

Mälestuskivile on raiutud kokku viie inimese nimed, viimati sängitati 2000. aastal viimsele unele 88-aastaseks elanud Hella.

15. Järva-Jaani lähistel Valasti külas Kensa talu maadel on perekond Endele erakalmistu. Matusepaiga asutamise luba väljastati Kensa talu peremehele Jaan Endele pärast korduvaid äraütlemisi 1933. aasta septembris.⁹⁰

Perekonnale oma surnuaia rajamise soovi põhjendavad Jaani järeltulijad suure tüliga Kensa talu uhke peremehe ja Järva-Jaani kirikuõpetaja vahel. Tüli põhjuseks olevat olnud Jaan Ende ilusad hobused, mida teised talumehed pühapäeval kiriku ees jumalasõna kuulamise asemel eelistanud vaadata. Samuti hobusekasvatusega tegelenud jumalasalane olla seepeale kade ja pahane olnud. Ühel jaanipäeval olla Kensa peremees sõitnud saaniga Järva-Jaanis mööda Soo tänava kiviteed otse kirikusse, mispeale suur pahandus tõusnud. Sama kirikuõpetaja õnnistas ka rajatud erasurnuaia.⁹¹

Kensa talukalmistul asuvad hauaplatsid üksteise kõrval sirges reas lagendikul. Kuni 2012. aasta jõulutormini ilmestasis surnuaeda ridadesse istutatud kuused, nüüdseks on neist säilinud vaid üks puu. Tormi tõttu hävis ka peremehe-perenaise hauaplatsi ümbritsenud metallpiire.

Kalmistule on maetud viis inimest, kõik Jaan Ende perekonna liikmed. Esimesena maetigi 1937. aastal taluperemees ise. Viimane matus Kensa talu kalmistule toimus 1954. aastal, kui puhkama sängitati Johanna Ende.

Arvata võib, et omale kodukalmistu rajamise mõtte sai Jaan Ende vaid kümne kilomeetri kaugusel asuva Karinu külla rajatud Kullamäe matusepaiga rajamisest 1929. aasta suvel, sest Kensa talukalmistu plaan koostati 1931. aastal.⁹²

Sarnast surnuaeda soovis asutada ka Jaan Ende naaber Hans Matiesen Madis-Juhani talust. Sõnastuselt sarnased on nii kalmistu asutamise palved kui ka vastukirjad äraütlemiste peale – kaks naabrit on ilmselgelt omavahel nõu pidanud. Pärast korduvaid äraütlemisi sai

⁸⁶ H. Rebane. Väikekalmistutest Süda-Eestis. Linnade haljastud ja nende kaitse. Tartu, Tallinn, 2001, lk. 105.

⁸⁷ Pärandkultuuri objekt „Perekond Väli hauaplats“ (257:HAU:001).

⁸⁸ RA, ERA.14.1.1524.197.

⁸⁹ Pärandkultuuri objekt „Perekond Väli hauaplats“ (257:HAU:001).

⁹⁰ RA, ERA.40.1.6489.81.

⁹¹ Mälestused kirja pannud kalmistu asutaja lapselapsed Enno Ende (69aastane) ja Anne Purde (55aastane). 15. mai 2016.

⁹² RA, ERA.40.1.6489.81.

ka Madis-Juhani talu peremees 22. jaanuaril 1934 loa rajada oma talu maadele surnuaed.⁹³ Selle talu maadele aga perekonna matusepaika ei rajatud.⁹⁴

Lõuna-Eesti

16. Tartumaal Haaslava külas, mitte kaugel tänapäevasest Tuigo kalmistust asub Taari talu perekonna matusepaik.⁹⁵ Surnuaia asutamise soov tuli Jaan Jaani poeg Hiljalt, toleleagselt Taari talu peremehelt. 1923. aasta aprillis esitatud palves nendib ta: „Olen juba vana mees. Armastan oma maalappi, oma kasvatatud männitukka. Minu ainumas soov on veel: viimase puhkuse paika leida oma metsa männitukka, s. o. sinna omale matusepaika asutada.“⁹⁶ Selleks talle ka luba anti.

Sellel matusepaigal on säilinud kaks musta metallristi, mida ümbritseb lihtne raudaed. Huaristid tähistavad peremees Jaan Hilja ja tema naise matusepaiku.⁹⁷ Veel mõni aasta tagasi ümbritses matusepaika mets, nüüdseks on see asendunud raiesmikuga.

17. Põlvamaal Veriora lähistel Pahtpää külas asub Adam Hammeri asutatud Otsi talu kalmistu ehk Haamerite suguvõsa surnuaed.⁹⁸

1922. aasta 8. juunil on Adam Hammer esitanud palve oma talu maadele pereliikmetele matmispaiga rajamiseks. Põhjenduseks on peremees toonud, et „kohalik kihelkonna surnuaed on [– – –] 14 versta kaugel ja et selle surnuaiaga on ka mitmesugusi juhtumisi olnud, kui surnu matmiseks luba ei saa [– – –]“.⁹⁹ Luba kalmistu asutamiseks väljastati juba sama aasta augustis, tingimusega, et matusekoht tuleb ümbritseda aiaga.¹⁰⁰

Matusepaiga kohta räägitakse lisaks eelnimetatud tülile „vöormöldrega“¹⁰¹ veel ka seda, et 1945. aastal isikliku kalmistu omamine oleks Adama poja Alfredi peaaegu kulakuks teinud, sest vaid rikkad tohtisid oma surnuaeda pidada.¹⁰²

Rohelise võrkaiaga piiratud ala on kaetud liivaga. Hauatähiste juurde on istutatud vaid püsililli. Keset kalmistut on kõrge tähisrist, vabakäelise kirjaga „Hammeri perekonna matusepaik“ ja tagaküljel „1930“.

Esimene maetu oli peremees Adam Hammer 1930. aasta veebruaris. Viimane matus on toimunud 2015. aasta mais, kui manalateele suundus kohalik tegus põllumees Heiki Haamer.

18. Teine Veriora kandi talukalmistu asub Hammeri pere surnuaiast vaid 6 kilomeetri kaugusel Haavapää külas. Pusa-Jaani talu maadele on rajatud Sõukandite suguvõsa surnuaed¹⁰³ ehk Taara Hiie kalmistu.¹⁰⁴

Peeter Sõukand (Sõukant) oli jällegi üks kange mees, kes esitas oma matusepaiga rajamise palve 1. augustil 1930. Palvekirjas nentis ta, et saab peagi 79-aastaseks ning „teadmata võib surm tulla millal tahes“, siis on tema soov, et „tema surnukeha saaks maetud omal krundil olevasse kõlbamata liivasesse [– – –] maanurka“. Kalmistu rajamise soovi ühe põhjendusena tõi vana mees välja rahalise kitsikuse. „Praegu on koguduse [– – –] matmine liiga kallis, ühe haua osa maa eest tuleb maksta 5 krooni“, samas kui oma maa seisab niisama kasutamata.¹⁰⁵

⁹³ RA, ERA.40.1.6489.108.

⁹⁴ Kirjavahetus Hans Matieseni lapselapse Virve Kluustiga, 03.04.2016.

⁹⁵ Kultuurimälestis nr. 4235 „Taari talu kalmistu“.

⁹⁶ RA, ERA.14.1.928.142.

⁹⁷ Teataja. Haaslava valla infoleht, nr. 11(90), nov. 2001, lk. 5.

⁹⁸ Pärandkultuuri objekt „Haamerite suguvõsa surnuaed“ (879:HAU:004).

⁹⁹ RA, ERA.14.1.55.117.

¹⁰⁰ RA, ERA.14.1.55.23.

¹⁰¹ M. Kõivupuu. Surnute saared elavate maastikul: talu- ja perekalmistu, lk. 159.

¹⁰² E. Saar. Papa Aadami kalmuaid. – Uma Leht, 26.10.2004.

¹⁰³ Pärandkultuuri objekt „Sõukandite suguvõsa surnuaed“ (879:HAU:001).

¹⁰⁴ Samas.

¹⁰⁵ RA, ERA.40.1.6487.81.

1925.–1926. aastast olid aga seadused karmistunud ja kalmistu asutamiseks esitatavate dokumentide arv suurenenud, mida vana mees aga ei teadnud.

Aasta hiljem kirjutas peremees uued kirjad ja lisas ka omakäeliselt joonistatud kalmistu plaani. Selgituseks lisas ta ka, et on Räpinas notari juures oma testamendi kinnitanud, kus 5. punkti kohaselt: „Mind peab poeg August Sõukant mu surma korral matma lihtsas puusärgis „PusaJaani“ taluhoonetest umbes 500 meetri kaugusele liivasesse maakohta, ilma kiriklise mattuse talitusega ja asetama mu haua küngale risti asemel kas lihtne hauakivi ehk peton postikese vastava mälestus päälkirjaga ja haua künnga kaitseks ümbritsema mattusepaiga odavahinnalise traataijaga.“¹⁰⁶

1934. aasta 30. detsembril esitatud pöördumises on P. Sõukant nentunud, et maamõõtjaid ei saanud varem rahapuudusel kutsuda, kuid „piinliku kokku hoiu ja korjamise järeldusel olen nüüd sellest kitsikusest üle saanud“.¹⁰⁷

Ametlik luba kalmistu asutamiseks saadi 7. jaanuaril 1935¹⁰⁸ ja sama aasta oktoobris sängitati ka Peeter Sõukant sinna viimsele unele. Uhket ärasaatmist kajastas ka ajakirjandus. „Ärkamisaegne tegelane“ ja „K. R. Jakobsoni hea tuttav“ maeti taara usu kombe kohaselt. Enne surma oli ta kirjutanud valmis ka laulud, mis matusetalitusel ette kanti.¹⁰⁹

See kalmistu asub keset mustikametsa, kus madal metallpiire ümbritseb nelja matuseplatsi. Sinna on sängitatud Peeter Sõukand, tema poeg August koos naisega ja viimasena 2010. aastal kõrges eas Augusti tütar Lea. Vastavalt Peeter Sõukandi soovile on tema kalmul lihtne harjatud betoonist hauatähis, millele on kinnitatud metallist nimesilt.

19. Võrumaal Plaani külas asuv Konnalaane talu kalmistu on asutatud peremees Peeter Lüüsi soovil.

5. novembril 1923 siseministeeriumile esitatud palves on Peeter Johani poeg Lüüs soovinud oma Konnalaane koha peale perekonna jaoks matusekoha luba. Tema väitel on koht talle põliseks pidamiseks välja planeeritud ja tal seal ka juba „ehitus peal seisab“, mille ta ise teinud on. Matusepaiga rajamise põhjuseks on peremees toonud kihelkonna surnuaia kauguse ning viletsad teolud sügisel ja kevadel, „mis surnu vedamisel suureks vaevaks on“.

Asjaajamise käigus on küll kaheldud liigse kauguse üle – kihelkonna surnuaed olevat Konnalaane kohast vaid 14,5 km kaugusel ja vaid 1 km kaugusel postiteest, mistõttu surnuaia juurde pääsemine raskendatud ei peaks olema.¹¹⁰ Rahvasuu aga räägib peremehe tülist kirikuõpetajaga, mis viis perekonna matusepaiga rajamiseni.¹¹¹

Loa asutada perekonna matusepaik sai Peeter Lüüs 1924. aasta maikuus, koos nõudmisega ümbritseda surnuaed aiaga.¹¹²

Konnalaane kalmistu asub tänasel päeval metsas, kuigi rajamisaegse kaardi järgi kavandati see põllu verde karjamaale. Kalmistule on maetud Peeter, tema naine Mari, perepoeg Oskar ja Oskari poeg.¹¹³

Põhja-Eesti

20. Harjumaal Vihasoo külas Loobu jõe kaldal kasvavas männimetsas asub Pauna talu kalmistu¹¹⁴, mille puhul on kasutatud ka Kalmenõmme nime.

¹⁰⁶ RA, ERA.40.1.6487.83–86.

¹⁰⁷ RA, ERA.40.1.6490.143.

¹⁰⁸ RA, ERA.40.1.6490.147.

¹⁰⁹ Ärkamisaegse tegelase matus taara kombe järele. – Vaba Maa, 23.10.1935, nr. 250.

¹¹⁰ RA, ERA.14.1.928.247.

¹¹¹ Pärandkultuuri objekt „Kalmistu Kunnalaanes“ (181:HAU:001).

¹¹² RA, ERA.14.1.928.249.

¹¹³ Pärandkultuuri objekt „Kalmistu Kunnalaanes“ (181:HAU:001)

¹¹⁴ Kultuurimälestis nr. 14412 „Pauna talu kalmistu“.

Suguvõsa pärimus väidab, et „vennad Jakob ja Gustav Mühlbach, kes ise Ilumäe kalmistule on maetud, tulnud mõttele Pauna talu maale, Kalmenõmmele oma surnuaed asutada [– –], et kui juba varem oli surnuaed¹¹⁵, siis sobib paik ka nende peredele surnuaiaks.“¹¹⁶

Gustav Jakobi poeg Mülbach on kalmistu asutamise palves kirjutanud, et „Vihasoo ja Tammispa külade elanikel on „kiriklised matmise kohad“ kaugel ja „uute kirikliste seaduste põhjal neil, kes mitte koguduste liikmed ei ole, surnute matmise asjus sekeldusi ette võib tulla“. Selleks „surnute matmise aiaks“ on tema sõnul kavas Sae ja Pauna talukohtade maadest eraldada sobiv paik Loobu jõe kõrgel kaldal. Kirja lõpus viidatakse ka talumaadel asuvale keskaegsele kalmistule, mida soovitakse uuesti kasutama hakata samal eesmärgil.¹¹⁷

Uue kalmistu asutamise asjus korraldati külades hääletus, mille tulemusena pooled Tammispa talude omanikud ei soovinud uut matusepaika¹¹⁸ ja kõik Vihasoo küla maaomanikud olid surnuaia asutamise poolt.¹¹⁹ Pole teada, miks loobus G. Mülbach kogu külale mõeldud matusepaiga asutamisest, kuid 22. augustil 1921 esitas ta uue palve. Seekord palus ta „ainult perekondlise matmise paiga asutamise“ luba, mis väljastati talle 15. novembril 1921.¹²⁰

Mõni aasta hiljem, 1925. aasta augustis kinnitas ta notari juures ka asutatud „Kalmenõmme surnuaia“ põhimääruse. Selles dokumendis nimetatakse kalmistu kasutamise õigus: „[– –] olen tahtnud iseendale, oma isa ja oma onu Gustav Mülbach'i perekondadele ja nende kõige lähemetele sugulastele ja järeltulijatele võimaluse [– –] matmisi toimetada ilusasse Kalmenõmme metsa,“ – ja ka matusepaiga kujundamise põhimõtted – „et see matusepaik oleks kõikidele ülalnimetatud isikutele ja nende järeltulijatele ühte viisi vastuvõetav, olgu selle juures nende usulised tõekspidamised missugused tahes, või kuulugu nad ükskõik missugusesse usulahku ehk seisku nad täiesti väljaspool niisuguseid [– –] Matusetalitused ja hauaküngaste ilustamised ja neile välistunnusmärkide asetamised võivad sündida surnu omaste määramisel ükskõik millise kombe ehk traditsiooni järgi, [– –] matusepaiga hauaküngastest vabal territooriumil ja surnuaidade ümbritseva aia väravate küljes ei või olla mingisuguseid välistunnusmärke, mis üht-või teistsugust usukommet või muud sellesarnast esitatakse [– –].“¹²¹ 2015. aasta maikuu kalmistut külastades võis näha, et keegi oli meisterdanud kahest kuivanud tokist ristikujulise sümboli ja paigutanud selle pingi taha aia äärde. See tundus veidi imelik, arvestades kalmistu väga hoolitsetud ja kujundatud lahendust. Eespool tsiteeritud põhimääruse valguses oli selline tegevus keelatud. Ehk tundus kellelegi ristita kalmistu vale ja ta tundis vajadust seda omalt poolt täiendada.

Taluhoonete lähistel asuv matusepaik on ümbritsetud ümarlattidest piirdega, värava asetäidavad risti asetatud kooritud ridvad.

Perekalmistule on maetud ühe suguvõsa kahe haru liikmed – Joosep ja Maria Mühlbachi kahe poja Gustavi ja Jakobi järeltulijad. Nimede eestistamisel 1936. aastal valisid vennad endale erinevad perenimed, Gustav Mühlbachi haru hakkas kandma nime Ojaveski, Jakob Mühlbachi haru aga nime Maisma.

Kalmistu on mõtteliselt jaotatud kaheks, põhjaküljele on maetud Gustavi poeg Volde-
mar Mühlbach ja tema järeltulijad, Ojaveski-nimelised lahkunud. Lõunaküljel puhkavad aga Maisma pere liikmed. Ka hauatähised erinevad – Ojaveski pereliikmete hauatähised on ühe-

¹¹⁵ „Vihasool on teada neli kiviaegset asulakohta, mis paiknevad Loobu jõe paremkaldal, üksteisest paarisaja meetri kaugusel, ning keskaegne Kalmenõmme-nimeline külakalmistu, mis asub III kiviaja asulakoha juures männimetsas.“ V. Lang. Ülevaade Lahemaa rahvusparki esiajaloolistest väärtustest. Tallinn, 2002, lk. 9.

¹¹⁶ Kirjavahetus kalmistu asutaja järeltulija Riina Maismaga, 14.02.2016.

¹¹⁷ RA, ERA.14.1.719.84.

¹¹⁸ RA, ERA.14.1.719.86.

¹¹⁹ RA, ERA.14.1.719.87–88.

¹²⁰ RA, ERA. 14.1.719.90 ja 99.

¹²¹ Põhimäärus Pauna talukoha maa peal asuva matusepaiga kohta. Koopia Riina Maismalt, 14.02.2016.

sugused riskülikukujulised punasest poleeritud graniidist madalad hauakivid,¹²² Maismadel aga erinevad vabakujulised mustast graniidist kivid. Kalmistu keskel asub punasest graniidist vabakujuline mälestuskivi Venemaale maetutele.

Esimene matus sellel perekalmistul toimus märtsis 1924, kui lahkus Voldemar Mühlbach, olles vaid 34-aastane. Kalmistu pühitsemine toimus 8. augustil 1925 ehk rohkem kui aasta pärast esimest matust. Viimane matus kalmistule toimus 2013. aastal, kui siin sängitati mulda Mart Maiste.

Pauna talu kalmistu 2015. aasta kevadel. Autori foto

21. Lääne-Virumaal Võsu lähistel kuusemetsa sees kõrgendikul asub Lemuselja talu kalmistu.¹²³ Jalgrada matusepaiga juurde kulgeb piki rohtunud liivaseljakut madala kaldega ülespoole, kolm ülejäänud künkanõlva on aga järsud. Künka kujust tingitud kolmnurkne rahula on ümbritsetud jämedatel puitpostidel lattaiaaga. Piirdeaeda on alles äsja kohendatud, pink on ka uus ning kuusikut on istutustega täiendatud – selle matusepaiga eest kantakse hästi hoolt.

Kolmurga tipus, sissepääsuava vastas asub hauakivi, mille taga on rist. Sammaldunud kiviristile on kinnitatud valge emailitud silt luuletekstiga, mille alla on väikeste tähtedega kirjutatud: „Asustatud: 1911“. Mustast graniidist hauakivil on valgele taustale kirjutatud kalmistul puhkavate pereliikmete nimed ja pöördumine: „Teekäija! Sa istusid ja puhkasid meie kalmistul – nüüd aita teda ka veidi korrastada.“

Surnuaias on säilinud kuus betoonist hauakasti ja ka mõned varasemate hauatähiste alused. Hiljem on lisatud mälestusplaat, millel on Rootsi maetud pereliikmete nimed.

Kalmistu asutamise ajal oli 1870. aastal ostetud päristalu premeheks Hans Putnik.¹²⁴ Tema oli ka esimene, kes sellele matusepaigale 1915. aastal puhkama sängitati. Perekonna rahulasse on maetud kokku kuus inimest. Viimane matus toimus 1976. aastal, kui lahkus kõrges vanuses Anette Putnik.

¹²² Pildil Nõmme linnaape Ludvig Ojaveski matusepäevast 1940. aastal on kolmel haulal näha ühesugused kandilised hauakivid. Rahumäe kivitööstus alustas 1938. aastal. Enne olid tõenäoliselt kahel haulal, 1924. ja 1930. a. maetutel ristid. Kirjavahetus kalmistu asutaja järeltulija Riina Maismaga, 14.02.2016.

¹²³ Kultuurimälestis nr. 22307 „Lemuselja talu kalmistu“.

¹²⁴ Omalt maalt. – Sakala, 05.05.1884, nr. 18, lk. 3.

Lemuselja talu kalmistu 2015. aasta kevadel. Autori foto

Loode-Eesti

22. Pakri poolsaarel Lahepere lahe poolsel kaldal asub Leetse-Lepiku talu kalmistu.¹²⁵ Pere-kond Evaldile kuuluv matusepaik on rajatud Lepiku talu maadele, paarisaja meetri kaugusele merest. Looduslikult kaunisse paika asutatud surnuaia rahu segavad edelaküljele rajatud eramajad, mistõttu on kalmistu jäänud suisa ühe võõra elumaja õuealale.

Ristkülikulist matuseala ümbritseb lihtne värvimata lippaep. Piire taastati vabatahtlike abiga 2014. aastal, mil tähistati kalmistul puhkava eesti ühe kuulsama kunstniku Nikolai Triigi 130. sünniaastapäeva. Surnuaiale paigutati siis ka infotahvel kunstniku elukäigu, tema Leetse-Lepiku eluperioodi ja püstitatud hauatähise kohta.

Surnuaias kasvavad kõrged jändrikud rannamännid, maapind on liivane ja käbidega. Eri-nevate tähistega hauad paiknevad surnuaia edelapoolsel küljel piirdeaia ääres ühes reas.

Teistest haudadest veidi eemal asub Nikolai Triigi kalm. Algselt tähistas kunstniku matusepaika lihtne puurist, 1965. aastal asendati see helehallist paest tahukaga. Hauatähisel on kirjas: „KUNSTNIK NIKOLAI TRIIK 7. AUG.1884 12. AUG. 1940“.

Lepiku talu ja selle surnuaia on seotud kaks legendi. Laevahukust pääsenud iiri mere-mehe olla ehitanud rannaäärsesse lepikusse onni, millest saanud alguse jõukas Lepiku talu. Teine legend räägib sellest, kuidas Lepiku talu peremees Jakob Evald, pärast seda kui ta kohalike ametnikelt kalmistu rajamiseks luba ei saanud, olevat sõitnud Peterburi ja saanud loa otse tsaarilt endalt, kuna too Paldiski kandis suvitades oli Jakobiga kokku puutunud.¹²⁶

Kalmistu on arvatavasti rajatud 19. sajandi lõpul.¹²⁷ Surnuaia rajaja on toosama teise legendiga seotud peremees Jakob Evald (1831–1915), kelle haud on matuste reas esimene. Jakob Evald oli vallaomavalitsuse ja vennastekoguduse väljapaistvaid ärkamisaja tegelasi Harju-Madise kihelkonnas.¹²⁸

Jakobi tütrepoeg maalikunstnik Nikolai Triik sündis küll Tallinnas, kuid veetis kõik lapsepõlvesuved vanaisa juures maal. Lepiku talusse pöördus kunstnik korduvalt tagasi, mitmed

¹²⁵ Kultuurimälestis nr. 8303 „Leetse-Lepiku talu kalmistu“.

¹²⁶ Kirjavahetus Valter Uusbergiga, Evaldite suguvõsa järeltulijaga.

¹²⁷ Tekst kalmistu infotahvilil.

¹²⁸ A. Vaga. Nikolai Triik. Tartu: Loodus, 1939, lk. 83.

Nikolai Triigi kalm Leetse-Lepiku talu kalmistul. Foto: repro

tema teosed kujutavad Leetse kandi loodust ja Evaldite suguvõsa liikmeid. Oma eluajal oli ta avaldanud soovi saada maetud sellele surnuaiale.

Viimane matus toimus 1979. aastal, kui sängitati maamulda Jakobi lapselaps Lydia Evald.

Perekonnakalmistu eest kannavad praegu hoolt Evaldite suguvõsa liikmed. Üks hoolekandjatest Valter Uusberg ei tea, kas ja kes sellele kalmistule tulevikus maetakse. Küll aga on neile oluline, et Leetse-Lepiku talukalmistu hakkaks tööle kui „mälu instrument“, jutustades vähemalt kahe suure mehe lugu – Nikolai Triigi ja tema vanaisa Jakob Evaldi oma.¹²⁹

23. Harjumaal Vasalemma jõekääru kõrgel kaldal asub Valgma talu kalmistu. Selle kuus-kedealuse matusepaiga rajas perenaine Melanie Öngo, kui 1949. aastal suri 24-aastasena tema tütar Illi.

Valgma perekonna kalmistu lugu on aga seotud ennekõike kooliõpetaja, luuletaja ja lastekirjaniku Julius Öngoga, kelle viimset puhkepaika ei teata.

1901. aastal Hiiumaal sündinud poisilaps pandi kirja kui Julius Öngo (Oengo). 1936. aastal võttis kirjanik kasutusele eestipärasema nime Öngo, kuid selle mehe kirjatöid teatakse ennekõike J. Oro nime all.¹³⁰

Valgma taluga seondub J. Öngo elu 1926. aastast, kui ta pärast esimese abielu purunemist rajas uue kodu Vasalemma jõe äärde. Kahest abielust kokku oli J. Öngol üheksa tütart, kellest kuus nooremat kasvasid üles Valgma talus.

Julius Öngo pidas kohalikus koolis õpetaja ametit, toimetas ajakirja Laste Rõõm. J. Oro kirjutisi ilmus teisteski ajakirjades, lisaks oli ta abitsate ja lugemike kaasautor. Ka abikaasa Melanie Öngo kirjatöid avaldati Laste Rõõmus, tema kirjutajanimi oli Mild Kivikild.¹³¹

Tänapäeval teame me mitmeid luuletusi ja laule selle kirjamehe sulest, kuid sageli ei seostagi neid autoriga. Eelkõige seetõttu, et Nõukogude ajal ei avaldatud neid koos autorinimega. Jõululaul „Tiliseb, tiliseb aisakell“ on paljudele eestlastele tuttav. „Üle lume lagedale“ ja „Üks mehike elutseb männikus“ laulude sõnad on paljudel eakamatel praegugi peas. 2015. aastal ilmus järegekordne kordustrükk lasteraamatust „Muna“, mis esmakordselt ilmus 1938. aastal.

¹²⁹ Kirjavahetus Valter Uusbergiga, Evaldite suguvõsa järeltulijaga.

¹³⁰ M. Aunver, T. Suls. Julius Oro. Kirjandusnimestik. Tallinn, 1991, lk. 6.

¹³¹ Eesti biograafiline andmebaas ISIK.

Teise maailmasõja alguses, 24. augustil 1941 arreteerisid Eestist taganevad punaarmeealased Julius Ōngo ja arvatavasti lasksid ta enne Saksa vägede tulekut maha.

Melanie Ōngo elas raskelt üle oma esimese tütre surma, lisaks puudusid ikka veel teated kadunuks jäänud abikaasast. Kirjaniku abikaasana oli ta kuulnud kodustest matmispaikadest, nii otsustas ta tütar Illi matta aianurka kiigemäele. Noorima tütre arvates võimaldasid seda segased ajad ja tütarde julgus oma ema leinas abistada.¹³²

1949. aastal surnud Illi Ōngo haul on praegu hele kiviplaat, millel on lisaks maetu nimele veel ka tema isa Julius Ōngo nimi. Plaat paigutati hauale hiljem, sest Julius Ōngo ametlikult surnuks kuulutamiseks olevat olnud probleeme. Pikka aega arvati ja loodeti, et kaduma läinud perepea on siiski elus, sest tema teoseid kirjastati välismaal.¹³³

Viimane matus kalmistule toimus 2004. aastal, kui meie seast lahkus tõlkija ja ajakirja Loomingu Raamatukogu pikaajaline toimetaja Lembe Hiedel.¹³⁴

Kuusetukas jänesekapsa ja pohlavarte vahel paiknevad kobaras lihtsad heledad hauaplaadid. Keset matuseala seisab hallist graniidist tähiskivi tekstiga „VALGMA PERE VIIMANE KODU“ ja J. Oro luuleread: „Mured murtud mullapõues, tuisud taeva tiiva all.“ Kivi paigutas sinna Aave Kaugver (Ōngo) pärast oma poja surma 1982. aastal.

Läänemaa

24. Risti asula lähistel metsatukas asuvat perekonna matuseala on nimetatud nii Rehemäe kalmistuks¹³⁵ kui ka Nikre talu kalmistuks – seal asunud talu nime järgi.

Kalmistu asutamise avalduse esitas talu omanik Aleksander Einberg (alates 1938. aastast Eenpere) 9. veebruaril 1920. Avalduses selgitab ta, et perekonna matuseplatsil Piirsalu kalmistul pole enam matusekohti ning tema surnud abikaasa Eudokia viimane soov oli saada maetud päris kodu Tõlva talu maale.¹³⁶

Metsas sees olev surnuaed on ümbritsetud maakividest laotud meetrikõrguse müüri-ga, mis on suletud sepisväravaga.¹³⁷ Kalmistule maetute arv ei ole teada, kuid lisaks perenaisele on sinna maetud ka tema isa, peremees ise ja nende tütar. Hauatähised on purustatud, keegi on sel matusealal mehe moodi vandaalitsenud. Viimane teadaolev matus sellele kalmistule toimus 1966. aastal, kui sängitati viimsele unele peretütar Rita Korbi.

25. Kukerannas Suure väina ääres paikneb Vesikaare talu kalmistu. See on madala maakivivalliga ümbritsetud matuseala keset kadakaid, kus hauapaiku tähistavad kaks valget puuristi.

Vesikaare-Ankru talukalmistu lugu sai alguse, kui Muhu saarelt pärit Talurahva Põllupanga Eestimaa kubermangu osakonna direktor Aleksei Nõu ostis 1911. aastal Läänemaal Kuke karjamõisa ehk Ankru talu oma noorema venna Vassili nimele. Panga direktorina ei saanud Aleksei Nõu seda ostu oma nimel teha. Vassili Nõu sai talu ametlikuks peremeheks ning tasus hiljem ostuvõla vennale. Andrei Nõu eraldas endale sellest ostust väiksema, Vesikaare talukrundi suure Ankru talu kõrvale, et veeta seal mere ääres oma vanaduspõlv.¹³⁸

Arvata võib, et Vesikaare maadele kalmistu rajamise mõte pärineb Aleksei Nõult, kelle tutvusringkonnas oli mitmeid tolleaegseid eesti kultuuritegelasi.¹³⁹ 1917. aasta oktoobris evakueeriti direktor Nõu koos pangaga Ufasse, seal edasi Omskisse. Aleksei Nõu suri Venemaal 1920. aastal ja on maetud ühishauda.

¹³² Kirjavahetus Julius Ōngo lapselapse Indra Tagoga.

¹³³ Samas.

¹³⁴ M. Kõivupuu. Surnute saared elavate maastikul: talu- ja perekalmistu, lk. 161.

¹³⁵ L. Tarang. Rehemäe kalmistu. Läänemaa kalmistud I. Kullamaa, 2011, lk. 77.

¹³⁶ Samas, lk. 94.

¹³⁷ Samas, lk. 77.

¹³⁸ E. Nõu. Aleksei Nõu eluloost. – Akadeemia 2006, nr. 12, lk. 2644–2645.

¹³⁹ Samas.

Kalmistu enne
1930-ndaid aastaid.
Foto: Facebook:
Kõmsi raamatukogu
kodulehekül

Vesikaare kalmistu 2015.
aasta suvel. Autori foto

Kalmistut kirjeldab oma teoses „Vabariigi pojad ja tütred“ korduvalt Enn Nõu, kelle isa Joosep Nõu on sündinud kalmistuga seotud Ankru talus.

Vesikaare kalmistule maeti esimesena 1921. aasta sügisel Aleksei abikaasa Apollinaria Nõu. „[– – –] naiselt võtab külm seal leivasabas seistes parema jala ära ja ta tuleb vasaku ja karguga komberdades Eestisse tagasi, aga maetakse pooleteise aasta pärast vaevatud hinge ja ainsa jalaga sinna merekaldale traadiliku raudristi alla madala kiviaiaga palistatud ja okas- traadiga piiratud omaette talukalmistule...“¹⁴⁰

1922. aastal sängitati samale talukalmistule Mihhail Nõu, Aleksei Nõu venna Vassili poeg. Noormees suri tiisikusse ja oli enne surma soovinud, et teda mereäärsel astangul asuvalle surnuaiale maetaks. Kirikuraamatus seisab, et Mihkel on maetud „Massu valla Kukke küla Vassili Nõu kodu surnu aeda“.

Mihhaili haud on mere poolt vaadates paremal ja Apollinaria oma vasakul. Mõlemad esimesed matused olid õigeusklikud tseremooniad.

1932. aasta septembris sündis Mihhail Nõu tütar Raissa Velt poja, kes suri. Nimetu laps maeti vaikselt kalmistu lõunapoolsele küljele.¹⁴¹

¹⁴⁰ E. Nõu. Vabariigi pojad ja tütred. Tallinn, 2010, lk. 12.

¹⁴¹ Kirjavahetus Peep Pillakuga. 26.01.2016. Kirja pannud Enn Nõu.

1930-ndatel asendas tolleaegne Ankru talu peremees Kirill Nõu rauast ristid paekivist hauasammastega, millel olid pronksplaadid nimele ja kuupäevadega. 1990-ndate alguses lõhkusid metallivargad sambad ja varastasid pronksplaadid, viimasel aastakümnel on hauad olnud tähistatud kahe valge puitristiga.

Kalmistu kuulub pärandkultuuri objektide hulka nime all Mereäärne matmiskoht.¹⁴²

26. Kolmas mereäärne talukalmistu asub Pärnumaal Paatsalu külas, Varbla vallas. Salumetsa talu maadele rajatud matusepaik asub kruusase künka otsas, paarisaja meetri kaugusel Paatsalu lahest ja taluhoonetest.

Salumetsa talu kalmistu¹⁴³ on võpsikust välja puhastatud ala, mida piirab kahest küljest madal kivieed. Loomade kaitseks on kogu ala ümbritsetud võrguga, värvavat seal pole. Talukalmistu lääneküljel on uuem punasest graniidist hauakivi, mille taga on sepisrist. Kivile on kirja pandud talu peremehe Otto Jungermanni ja perenaise Leenu Jungermanni nimed koos eludaatumitega.

Salumetsa talu on oma nime saanud vana hiiesalu järgi, meenutab 1939. aastal vanaperemees Otto.¹⁴⁴ Talu olnud jõukal järjel. Nagu rannakülades ikka, harisid naised maad ja kasvasid lapsi, mehed kündsid nii maad kui merd. Ka selle pere meeste hulgas oli mitmeid meremehi – laevaomanikke ja kapteneid.

Perekonna matusepaik sai alguse 1929. aastal, kui „Salumäele“¹⁴⁵ sängitati perenaine Leenu. Luba surnuaia rajamiseks väljastati Salumetsa talu noorperemehele Priidik Jungermannile mõni kuu hiljem.¹⁴⁶ Kalmistu rajamise põhjuseks on arvatud nii konflikti kohaliku kirikuõpetajaga¹⁴⁷ kui ka seda, et Leenu surm oli Ottole suur kaotus, mistõttu soovis ta lahkunu matusepaika oma kodu lähedale.¹⁴⁸

1944. aasta sügisel põgenes Priidik Jungermann oma mootorpurjekaga Minnalaid venelaste eest Rootsi. Laeval olid lisaks kapteni perele ka sugulased ja lähipiirkonna elanikud, kokku 208 inimest. Kodu jäi hoidma vanaperemees Otto. Põgenikud arvasid, et paari nädala pärast saavad nad kodupaika naasta.¹⁴⁹ Nii see aga ei läinud. Neli aastat hiljem maeti Otto oma naise kõrvale Salumetsa mäele.

Raplamaa

27. Raplamaal Vigala vallas Vanamõisa külas, Velise ja Enge jõe ristumispaigas asub Annuse talu kalmistu. Oma talu maadele perekonna jaoks surnuaia rajamise loa sai tolleaegne peremees Jaan Nelling 1925. aastal.¹⁵⁰

Selle perekalmistu rajamise põhjusena on nimetatud vastuolu Vigala kirikuõpetaja M. von Buschiga. Võib arvata, et lahkkelid said alguse 1905. aastal Vigalas toimunud rahutuste aegu. Vigala koguduse õpetaja M. von Busch oli rahvuselt sakslane, lisaks veel ka Vana-Vigala mõisa omaniku von Uexkülli väimees. Rahutuste tagajärjel vangistati võimude poolt ka Annuse talu peremees, kes oli sel ajal vallas ametis peakohtumehena.¹⁵¹ Vangistatuid hoiti kinni mõisas, kus siis ka kohut peeti.¹⁵²

¹⁴² Läänemaa pärandkultuurist. Kullamaa, 2007, lk. 16–17. Pärandkultuuri objekt „Mereäärne matmiskoht“ (195:HAU:001).

¹⁴³ Kultuurimälestis nr. 28767, „Salumetsa talu kalmistu“.

¹⁴⁴ ERA II.227.721.15 < Karuse, Paatsalu v. ja k. – M. Avandi < Otto Jungermann, 86 a. (1939).

¹⁴⁵ S. Jõekallas-Korp. Sepa Juhani sugupuu raamat. Tallinn, 2002, lk. 20.

¹⁴⁶ RA, ERA.40.1.6489.

¹⁴⁷ M. Kõivupu. Surnute saared elavate maastikul: talu- ja perekalmistu, lk. 160.

¹⁴⁸ Kirjavahetus Marti Jungermanni, Priidik Jungermanni järeltulijaga 07.02.2016.

¹⁴⁹ M. Jungermann. Ühe põgenikelaeva kapteni lugu. – Varbla Valla Infoleht, 22.09.2014.

¹⁵⁰ RA, ERA.14.1.115.163.

¹⁵¹ M. Aitsam. Mässupesad Läänemaal. 1905. aasta eel- ja järellugudega. – Päewaleht, 06.01.1937, nr. 6, lk.5.

¹⁵² Tänaesse päeva on tolleaegsed sündmused toonud Mihkel Aitsam oma jutustuses „1905. aasta Läänemaal“ (1937) ja Mark Soosaare film „Jõulud Vigalas“ (1980/81).

Esimesena on talukalmistule maetud 1925. aastal Annuse talu perenaine Mai. Aastakümneid hiljem sängitati tema kõrvale Jaan Nelling. Külarahva andmetel puhkab sellel surnuaial veel ka talu teenija.

Jõekäärus kõrgel künkal kuuskede all on näha vaid piirdeks kasutatud okastraadi jäänu-seid ja katkist paekiviristi. Vajunud hauakoha järgi võib aimata vähemalt ühe matusepaiga asukohta. Veel 2007. aasta inventeerimise käigus tuvastati lisaks kiviristile ka Jaan Nellingu nime kandev sepirist.¹⁵³

Küllap oli too matusepaik uhke vaadata, sest kaks aastat pärast Annuse talu kalmistu rajamist on naaberküla mees Päärni Plaamus soovinud rajada Sääla külas asunud Jõe talu maale oma perekonna matmise paika. Sellekohase palve on peremehe nimel esitanud tema poeg Madis 1927. aasta aprillis, sest peremees ise oli kirjaoskamatu.¹⁵⁴ Päärdu jõe ääres asunud talu maad on aga savikad ja elumajad liialt lähedal, mistõttu surnuaia rajamiseks luba ei antud.¹⁵⁵

28. Allika talu kalmistu on perekonna matmispaik Raplamaal Järvakandi lähistel Ahe-kõnnu külas. Seda metsa sees asuvat kalmistut teatakse ka Tõrvamäe surnuaiana,¹⁵⁶ sest matusepaik rajati endisele tõrva-ajamise kohale.¹⁵⁷

Surnuaia asutamise palve esitas 8. mail 1920 Juhan Jaani poeg Tõnismann (Tõnismaa). Ta põhjendas oma soovi sellega, et „Rapla Kihelkonna Evang. Luteruse usuliste matuse paik minu elu kohast kaugel on 29 wersta“. Kalmistut soovis ta rajada lisaks oma perekonnale veel ka tema maa peal elava Hans Reieri perekonnale.¹⁵⁸ Luba soovitud matusepaiga tarvis väljastati talle märtsis 1922. aastal.¹⁵⁹

Surnuaed asub kõrgemal liivasel künkal, umbes 600 m kaugusel Allika talu eluhoonetest. Eelmise sajandi esimesel poolel pääses kalmistuni mööda Allika talu juurdepääsuteed. See ajalooline tee on nüüdseks kadunud ja tänasel päeval viib matmispaigale sügavate rööbastega metsatee, mis märjal aastaajal on raskesti läbitav.

Metsalagendikul paiknevat kalmistut ümbritseb võrkaed, sisse pääseb kahetiivalisest sepi-värvavast. Uhkete keerdudega metallvärava on meisterdanud Järvakandi klaasitehase sepp Osvald Antsmäe,¹⁶⁰ kelle õde Hilda on maetud sellele surnuaiale.

Hauaplatsid paiknevad kahel pool põhja-lõunasuunalist peateed, hauatähised esiküljega ida poole. Vanim hauaplaadiga tähistatud kalm on 1934. aastast. Viimane matus on toimunud 2012. aastal, kui viimsele unele sängitati Vahur Andresson.

Virumaa

29. Sepa talu kalmistu ehk Mursi kalmistu¹⁶¹ asub Emumäe külas Rakke vallas Lääne-Viru-maal.

Palve kalmistu rajamiseks esitas Sepa talu peremees Karl Murs 6. novembril 1923. Kalmistu rajamise põhjuseks tõi ta kauguse kohalikust Simuna kirikust. Samuti arvas ta, et Simuna surnuaed asub nii madala koha peal, et kaevamisel haudadesse vesi sisse tulevat. Perekonna matusepaiga asutamise vajaduse üheks põhjuseks nimetab ta ka oma suurt perekonda, kuhu kuuluvad ka peremehe ja perenaise üle 80 aasta vanused vanemad.¹⁶²

¹⁵³ Pärandkultuuri objekt „Annuse kalmistu“ (884:HAU:001).

¹⁵⁴ RA, ERA.14.1.1392.2.

¹⁵⁵ RA, ERA.14.1.1392.8.

¹⁵⁶ Pärandkultuuri objekt „Tõrvamäe surnuaed“ (292:HAU:001).

¹⁵⁷ M. Körver. Aeg on andnud Järvakandi ja Kehtna vallale ühised kalmupaigad. – Nädaline, 12.11.2011, lk. 13.

¹⁵⁸ RA, ERA.14.1.55.21.

¹⁵⁹ RA, ERA.14.1.55.25.

¹⁶⁰ M. Körver. Aeg on andnud Järvakandi ja Kehtna vallale ühised kalmupaigad, lk. 12.

¹⁶¹ Pärandkultuuri objekt „Mursi kalmistu“ (660:HAU:001).

¹⁶² RA, ERA.14.1.928.260.

Loa Sepa talu maadele perekonna matusepaik asutada sai peremees veebruaris 1924.¹⁶³ Enne loa saamist peeti aga pikemat ametkondlikku kirjavahetust. Väideti, et Mursi hauamärk või kabel võiks hirmutada põllumeeste hobuseid. Viru maakonna politseiülem selgitas oma kirjas siseministeeriumile, et kavandatavale kalmistule on ette nähtud rajada vaid piirdeaed ja hauatähised. Surnuaia rajamise takistamine oli tõenäoliselt seotud asjaoluga, et „okkupatsiooniaege wallawanem“ Karl Murs osales 1918. aastal Riias toimunud Liivimaa maapäeva koosolekul.¹⁶⁴ Omapärase ametkondliku kirjavahetuse kohta ilmus sellekohane kirjutis ka päevalehes Waba Maa, kus seda „Gogoli tööga“ võrreldakse.¹⁶⁵ Omakandirahvas pidas meest sakslaste sabarakuks,¹⁶⁶ mistõttu püüti surnuaia rajamist sel kentsakal moel takistada.

Perekondlik matusepaik rajati Sepa talu maadele Emumäe külje alla ja ühed esimestest matustest toimusid 1926. aastal, 7. märtsil, kui sängitati puhkama Ann Ellermann (Metstalu nimi hauatähisel) ja mõni kuu hiljem Jaan Vehlmann.¹⁶⁷ 9. oktoobril 1935 toimus Karl Mursi matus oma kodukalmistule.¹⁶⁸ Lisaks pereliikmetele on surnuaeda maetud ka ümbruskonna inimesi. Viimane matus toimus 2014. aasta suvel, kui viimsele unele sängitati eakas Helmi Uueda.

Kokku on sellel kalmistul 26 hauatähist, lisaks veel 2006. aastal kõigi maetute mälestuseks püstitatud nelja meetri kõrgune puurist kirjaga „Kõik on üks, üks on kõik“.¹⁶⁹

Matusepaiga kõrval asub Emumäe maastikukaitseala matkarada, mille üks vaatamisväärsusi on seesama talukalmistuna rajatud matusepaik.

30. Lääne-Virumaal Läste külas asub Otsa talu kalmistu.¹⁷⁰

Kalmistu rajati 19. sajandi lõpus. Veel 20. sajandi keskpaigas oli matusepaik aktiivselt kasutuses.¹⁷¹ Valveta jäänud surnuaed rüüstati 20. sajandi lõpus. Künkal asuv matusepaik on ümbritsetud kiviaiaga, põlispuude all on näha hauakääpad ja mõned ristialused kivid.

Talukalmistud – ühist ja erinevat

Kõik vaadeldud kalmistud on rajatud loodulikult kaunisse paika oma talu maa peale kas kauni vaatega jõe kaldale, nagu Pärnu jõe äärsed matusepaigad, künkanõlvale metsa sisse, nagu Paistu-lähedased rahulad, või siis mere kaldale.

Oma perekonna matusepaikade kujundamisel on panustatud tööd ja aega, need on kavandatud oma ja ilmselt ka lahkunute soovide järgi lähedaste inimeste viimseks puhkepaigaks. Eesti matusekultuurile omaselt on surnuaeda istutatud kodumaiseid leht- ja okaspuid, põõsaste rajamiseks kasutatud taimed on pärit mõisaparkidesse toodud ilupõõsaste hulgast.

Mõned kalmistutest on rajatud kodumajale nõnda lähedale, nagu oleks soovitud oma lahkunud lähedasi enda ligi hoida. Valgma rahula puhul on see ka nii olnud.¹⁷² Enamik surnuaedu on asunud hoonetest paarisaja meetri kuni poole kilomeetri kaugusel, neid on näha koduõuel.

Enne 1925. aastat rajatud kalmistud on olnud aiaga piiratud, sest seda nõuti asutamise-

¹⁶³ RA, ERA.14.1.928.275.

¹⁶⁴ ERA.14.1.928.270.

¹⁶⁵ Üks ametlik kirjavahetus. Hauamärk, mis eesti põllumeeste hobuseid hirmutab. – Waba Maa, 15.02.1924, nr. 38, lk. 6.

¹⁶⁶ EKLA, f 199, m 60, 276/8 < Simuna khk. – Ilse Post (1932). <http://www.folklore.ee/radar/story.php?area=Simuna&id=68>, vaadatud 03.03.2018

¹⁶⁷ EELK Simuna koguduse pastori kantselei dokumentides on märkus „Maetud Salla K. Mursi surnuaeda“.

¹⁶⁸ Pärandkultuuri objekt „Mursi kalmistu“ (660:HAU:001).

¹⁶⁹ Sümbolne rist Mursi kalmistule maetutele. – Virumaa Teataja, 12.10.2006.

¹⁷⁰ Pärandkultuuri objekt „Otsa talu surnuaed Koplímäel“ (400:HAU:001).

¹⁷¹ M. Loštšina. Läste külaelanikele annab jõudu allikate vesi. – Virumaa Teataja, 26.03.2008.

¹⁷² Kirjavahetus Julius Öngo lapselapse Indra Tago'ga.

dokumentides.¹⁷³ Piirdeta hauaplatsid asuvad enamasti künka otsas või metsasalus.

Säilinud hauatähiste kohta ei saa otseseid järeldusi teha, sest osa algupärastest kalmumärkidest on hävinud või uuendatud. Küll aga võib mitmetest kalmistuga seotud dokumentidest leida juhiseid, mis keelavad uhkete hauatähiste püstitamise või soovitavad usunditega seotud sümboliteid mitte kasutada.

Talukalmistute hääbumise põhjused on seotud eelkõige Nõukogude riigikorra kehtestamisega, kui kogu maa kuulutati ühisomandiks. Kadusid talud kui majandusüksused, jõukamal järjel olnud pererahvas küüditati ja taluhoonetesse asusid elama uued inimesed. Suuremad erasurnuaiad muudeti avalikeks kalmistuteks. Valveta jäänud väiksemad matusepaigad rüüstitati.

Mitmed talukalmistutest on aga siiani aktiivses kasutuses ja nende eest kantakse hoolt. Perekindliku matusepaiga tähenduse minetanud talukalmistute säilimine on võimalik kogukondlikul toel, sest tegemist on ka huvitava piirkondliku vaatamisväärsusega. Samas asuvad matusepaigad eramaal, mis eeldab kalmistu korrastamiseks maaomaniku luba.

Talude juurde asutatud perekonnakalmistud on olnud ja on siiaaani vähetuntud matusekultuuri osa, mille teadvustamiseks ja säilitamiseks tehti hulk tööd ära pärandkultuuri inventeerimise raames. Erametsas asuvate pärandkultuuri objektide nimekirja kantud surnuaedade korrastamiseks on võimalik taotleda rahalisi vahendeid.

Mõned talukalmistud on laienenud suuremateks kogukonna surnuaedadeks, näiteks Pärnassaare või Mursi kalmistu. Nende matmispaikade eest kannavad hoolt kohalikud omavalitsused, mistõttu on muutunud ka nende algne tähendus perekonna rahulana.

Kokkuvõte

Talukalmistud on Eesti kalmistukultuuri väike ja suhteliselt vähe tuntud osa, mille vastu on viimasel aastakümnel hakatud rohkem huvi tundma. Sellele on kaasa aidanud pärandkultuuri objektide kaardistamine¹⁷⁴ ja kirjeldamine¹⁷⁵. Mälestisena kaitse all olevad matusepaigad on olnud rohkem tähelepanu all, sest sinna on puhkama sängitatud Eestis tuntud isikuid, nagu Ants Simm või Nikolai Triik.

Nende perekondlike matusepaikade rajamise peamised põhjused olid elukoha keerulised loodusolud, soov näidata oma jõukust ja staatust, vastuolud kohalike kirikutegelastega, soov saada maetud vanadesse kalmetesse, et jätkata ammu möödunud aegade kombeid, ja ka sobiva matusekoha puudumine kogukonna kalmistul. Kõik need põhjused korduvad kirja pandult matusepaiga asutamise palvekirjades või siis perepärimuses.

Vaadeldud talukalmistud paiknevad enamasti rühmiti Väandra kandis Pärnu jõe ääres, Võrtsjärve läänekaldal, Põltsamaa ja Järva-Jaani ümbruses, Veriora lähistel ning Võsu kandis. Ilmselgelt on talukalmistute grupeerumisele piirkonniti üheks põhjuseks naabri eeskuju järgimine. Põhja-Eestis on talude matmispaiku vähem kui lõuna pool – jõukamad talud asuvad seal, kus on olnud parem mullaviljakus ja pinnas.

Kolmandik uuritud kalmistutest on hääbumas. Kui inimestel kaob side talukoha ja oma maaga, muutub ka oma maale rajatud surnuaed järeltulevatele põlvedele pigem kohustuseks. Kolmandik kunagi rajatud talukalmistuid on aga kasutusel ka praegu – mõned kogukonna kalmistutena, teised omapäraste ja ainulaadsete suguvõsa rahulatena.

Talukalmistud sümboliseerivad mõtteviisi, mille kohaselt inimene soovib ka pärast maisest elust lahkumist jääda seotuks oma koduga, oma maaga.

¹⁷³ RA, ERA.14.1.928.249.

¹⁷⁴ Maa-ameti geoportaalil on kaardirakenduse all võimalik avada pärandkultuuri kiht koos objektide tutvustava teabega.

¹⁷⁵ Pärandkultuuri objektid EELIS programmi kodulehelt.